

LA FIGURA DEL MESTRE: FORMACIÓ I PRÀCTIQUES DEL MAGISTERI VALENCIÀ (1901-1931)

Mª CARMEN AGULLÓ DÍAZ
Universitat de València

1. UN TEMPS, UN ESPAI, UNA PRÀCTICA EDUCATIVA

A les comarques valencianes, els avanços que es produïren en la consideració social de la figura del mestre i, encara més, de la de la mestra, estaven al mateix nivell que les millores que afectaren la seua formació i les condicions de la seua vida professional.

Si en un primer moment històric, igual que a la resta de l'Estat, als mestres valencians se'ls havia menyspreat, en gran part com a conseqüència del dèficit que patien en la seua preparació cultural i pedagògica,¹ situació que els conduïa a ser objecte d'un escàs respecte social, origen i conseqüència alhora de les míseres condicions de vida a què es veïen abocats; la promulgació al llarg dels segles XIX i XX de diferents lleis i decrets que afectaven directament l'origen d'aquestes deficiències, anaren configurant una nova imatge que arribaria al seu cim en l'etapa republicana, encara que s'ha de precisar que seria en les dues primeres dècades del segle quan començarien a posar-se les bases d'aquests avanços que fructificarien als anys trenta.

Serà el nostre objectiu constatar aquesta evolució a través d'un recorregut per la legislació, les experiències educatives dutes a terme en les Normals i les pràctiques quotidianes del magisteri valencià. És per això que hem marcat un espai concret, les comarques valencianes que configuren l'anomenada província de València, i un temps, delimitat entre 1901 i 1931, és a dir, entre el començament del segle que, en el tema que ens ocupa, coincideix amb la posada en funcionament del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts i el pagament, per part de l'Estat, dels salaris dels mestres, i la proclamació de la II Repúbli-

¹ Aquest fet és manifest tant en l'àmbit de la formació inicial, a causa d'uns plans d'estudi que no donaven resposta a les necessitats reals dels professionals de la docència, com en el de la permanent, reduït a Conferències Pedagògiques i cursos de qüestionable utilitat, situació que serà denunciada pels mateixos mestres a la premsa pedagògica i als diversos fòrums on podien fer sentir la seua veu.

ca, que marcarà tota una etapa de renovació pedagògica, per tal de poder establir quines foren les pràctiques educatives, tant dins com fora de les Normals, que caracteritzaren el magisteri valencià durant les tres primeres dècades del segle xx. A més, hem considerat que cal una especial referència a la tasca educativa desenvolupada per les Normals valencianes, apropament que considerem indispensable no sols per la seua inqüestionable importància en el tema que ens ocupa, sinó també per tal d'intentar esmenar l'actual mancança d'estudis sobre aquestes.

2. LA FORMACIÓ DELS MESTRES VALENCIANS ALS INICIS DEL S. XX (1901-1923)

El començament del segle xx marca l'inici d'una nova etapa per al magisteri a nivell estatal i, com a conseqüència, també per al valencià, a causa de diversos esdeveniments que condicionaran molt, tant la seua formació com la seua pràctica real. D'una banda, es crea el Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts el 1900, d'una altra, es produeix la reforma de les Escoles Normals com a conseqüència del Reial Decret de 17 juliol de 1901; en tercer lloc, es reformen els plans d'estudi, amb la posada en marxa dels de 1903 i 1914; a més, es reforma la Inspecció educativa, i es crea la Femenina (1913), comencen a funcionar les primeres escoles en règim de graduació i, en últim lloc, però no per això menys important, l'Estat, a partir de 1901, es compromet al pagament dels sous dels mestres.

La primera mesura important és la de creació del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts, pels reials decrets de 31 març i 18 d'abril de 1900, que implica una major centralització alhora que una organització i control de l'ensenyament. El primer ministre fou Antonio García Alix, del Partit Conservador, al qual seguiria el comte de Romanones, liberal.

Pel que fa als estudis dels futurs mestres, fou decisiva la reforma de les Normals plantejada el 1901 pel ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts, Alberto de Figueroa, comte de Romanones, que suposaria la seua desaparició parcial en crear els Instituts Generals i Tècnics² als

² A partir dels instituts d'Ensenyament Mitjà ja existents. En els nous centres es podien impartir estudis d'Ensenyament Secundari clàssic, és a dir, Batxillerat, elementals i superiors de Magisteri, elementals d'Agricultura, Comerç i Belles Arts i els ensenyaments nocturns per a obrers.

quals s'adscrivien els estudis de Mestre Elemental, de tres anys de durada, i només es requeria la incorporació a la plantilla de l'institut d'un professor de Pedagogia, i els de Mestre Superior, que serien cursats, durant dos cursos, a les capitals de districte universitari, on sí que es mantenia l'Escola Normal. Al mateix temps, se suprimia el grau normal³ i s'establí una Escola Normal Femenina superior a les capitals de districte universitari. Segons Jordi Monés, "la mesura de fusió entre instituts i escoles normals pretenia economitjar a base d'utilitzar els mateixos professors per al batxillerat que per als estudis normals, una barbaritat pedagògica que va afectar sobretot les Escoles Normals".⁴ Ara bé, aquesta reforma de Romanones tindria escassa repercussió en les Normals valencianes, ja que el seu successor en el ministeri, Gabino Bugallal, dictà un Reial Decret el 24 de setembre de 1903 on s'establí que els estudis de mestre elemental es podien cursar a les ciutats on hi havia Escola Normal Superior, com era el cas de València, mentre que continuaven als instituts d'aquelles capitals on no hi haguera Normal, encara que els professors d'institut continuarien exercint la docència junt amb els de la Normal fins a l'any 1914.

El nou ministre estableix també un nou pla d'estudis, conegut com a Pla Bugallal o del 1903 on es mantenien els dos graus de Magisteri, elemental i superior; encara que unificava les matèries per a les EENN masculines i femenines, persistia només la diferència entre les assignatures de Treballs Manuals (per als alumnes) i Labors (per a les alumnes). Aquesta unificació curricular va significar un important avanç amb vista a la dignificació de la professió de mestra, ja que, en marcar-se-li un major nivell d'exigència cultural i pedagògica, s'elevava de manera simultània la seua consideració social.⁵

³ Aquesta adscripció als instituts representava una supressió encoberta d'una part de les EENN, en el fons una nova forma, no tan dràstica, però, de la Llei de juny de 1868. Es mantenia la unitat orgànica en els estudis elementals i superiors de les EENN, i en el superior dels mestres. Els mestres superiors podien optar a places de professor d'EENN.

⁴ MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, Jordi (2000): *L'Escola Normal de Barcelona (1845-1972)*, Universitat de Barcelona, Barcelona, p. 149.

⁵ Les matèries a impartir eren Catecisme de la Doctrina Cristiana, Història Sagrada, Pràctica de Lectura i Escriptura, Elements de Gramàtica Castellana, d'Aritmètica, de Geografia i Història d'Espanya, Geometria, Exercicis Corporals, Treballs Manuals, Dret Usual i Legislació Escolar, nocions d'Agricultura, Ciències Físiques i Naturals amb aplicació a la indústria i la higiene. Al superior s'afegia Pedagogia, Història de la Pedagogia i Música, Francès, Geografia i Història Universal, Ciències Físiques i Naturals amb aplicació a la indústria i la higiene i pràctiques d'ensenyament. Les dones cursaven Dibuix aplicat a labors.

El Pla Bugallal a penes estaria vigent una dècada, perquè seria substituït, el 1914, pel conegut com a Pla Bergamín o del 14, que sí que tindria una llarga vida, ja que, a més d'estar en vigència des de 1914 fins a 1931, seria recuperat, en gran manera, pel primer franquisme. Aquest pla, que va ser aprovat pel Reial Decret de 30 agost de 1914, deixava totalment en mans de professors de la Normal l'impartiment de les assignatures, i acabava amb la divisió entre mestres elementals i superiors, unificant la titulació de Mestre en una d'única que s'aconseguia després de quatre cursos.⁶ Ara bé, la reforma va afectar en més els continguts culturals que els professionals, restant marginades les didàctiques i metodologies; continuava, per tant, sent una formació del magisteri centrada en els aspectes de caràcter cultural i no en els professionals, dèficit que no serà esmenat fins al que s'anomenarà precisament Pla Professional el 1931.

Relacionat amb aquesta renovació dels plans d'estudi, dirigits a millorar la formació dels mestres, no podem deixar d'anotar, ni que siga de manera molt breu, un fet que afectarà de manera molt positiva aquesta preparació, en especial des d'una vessant més professional, com és l'establiment, a Madrid, pel Reial Decret del 3 de juny de 1909, de l'Escuela de Estudios Superiores del Magisterio per a la formació del professorat de les Normals.⁷ En aquesta, per tal d'aconseguir el títol, una vegada superat l'accés després d'una prova selectiva, calia cursar quatre anys, els dos primers comuns amb assignatures de caire pedagògic, i el tercer i quart amb les matèries que permetien l'especialització en Ciències, Lletres o Labors. El seu professorat estava majoritàriament vinculat a la Institución Libre de Enseñanza: Luis de Zulueta, José Ortega i Gasset, Magdalena Fuentes, Rogerio Sánchez..., encara que també hi exercien la docència professors d'altres ideologies,

⁶ Entre els requisits recordem el de tenir catorze anys complerts per a l'ingrés, que es realitzava amb una prova selectiva, una vegada superada la qual es cursaven quatre anys i es finalitzava amb una revàlida. Incloua una millora de les escoles annexes i una racionalització del pla, però amb concepcions tradicionals, ja que les matèries a impartir eren Religió i Història Sagrada, Gramàtica, Cal·ligrafia, Llengua Espanyola, nocions d'Àrithmètica i Geometria, nocions generals de Geografia i Geografia Regional, nocions generals d'Història i Història de l'Edat Antiga, Mitjana, Moderna i Contemporània, Dibuix, Educació Física, Música, Francés, Física, Història Natural, Literatura Espanyola, Rudiments de Dret i Legislació Escolar, Química, Fisiologia i Higiene, Agricultura. Només dues matèries relacionades amb la formació professional eren impartides: Història de la Pedagogia i Pedagogia i unes escasses Pràctiques d'ensenyament. Les dones cursaven Labors, Economia i Costura.

⁷ L'Escuela de Estudios Superiores de Magisterio coneixeria diverses reorganitzacions fins a la definitiva pel Reial Decret de 30 d'agost de 1914, *BOMIPBA*, núm. 72 de 8 de setembre de 1914. Aquesta reforma es va produir de manera paral·lela a la global dels estudis de Magisteri.

entre els quals podem esmentar Rufino Blanco i el valencià Enrique Reig Casanova, que impartia Religió.⁸ Per l'Escola passaren tant els futurs mestres normalistes com bona part dels inspectors que exerciren a partir de 1913, i que influïren en gran manera en la introducció de nous aires en la formació dels seus alumnes i en la dinamització cultural i professional del magisteri i de la societat en general. Recordem que entre els membres dels claustres de les Normals de València als anys 20 i 30, havien estat alumnes d'aquest centre d'estudis superiors Carmen García de Castro, Angelina Carnicer, José Palop Ruiz, Claudio Vázquez, M^a del Sacramento Carrascosa, Concepción Tarazaga..., i entre els inspectors Adelaida García de Castro, Juan José Senent Ibáñez...

D'altra banda, cal fer esment de la reforma de la Inspecció l'any 1913 mitjançant la promulgació de dos reials decrets, el de 7/02/1913 i el de 5/05/1913, on es regularà la creació de places d'inspectores per primera vegada,⁹ i es definirà l'inspector com a agent actiu, element dinamitzador del procés educatiu. En aquest any exercien a València els inspectors Juan Patiño Rubio i Serafín Montalvo Sanz, als quals se'ls afegiria la primera inspectora, Adelaida García de Castro y García de Castro.¹⁰

També l'organització escolar es veuria afectada per novetats interessants, entre les quals destaca el funcionament de les primeres escoles en règim de graduació, i a València capital s'inaugurà el grup Cervantes (1909-1910) després que l'Annexa a la Normal fóra convertida en Graduada, de forma experimental. El debat al voltant d'aquest tema organitzatiu centraria bona part de les experiències formatives

⁸ "Un bon record guardà sempre del professor de Religió, Enrique Reig Casanova, pel seu tracte humà, i per totes les consideracions que tingué tant amb ella com amb altres companys de classe." COMAS, Francesca i MIRÓ, M. Isabel (2001): *Rosa Roig. Biografia d'una pedagoga (1890-1969)*, El Médol, Palma-Tarragona, p. 30.

⁹ Des de la creació del cos de la Inspecció de Primera Ensenyança el 1849 no s'hi havia permès l'accés a les dones. En aquest decret es creen 10 places per a dones que inspeccionarien escoles de xiquetes, cobertes per alumnes de l'Escuela de Estudios Superiores de Magisterio o de les Escoles Normals. Reial Decret de 7/02/1913, *Gaceta de Madrid* de 9 de febrer 1913 i Reial Decret 5/05/1913, *Gaceta de Madrid* de 13 de maig de 1913. Vegeu J. MARTÍ FERRÁNDIZ: *La Inspección educativa en la política escolar de la España Contemporánea*, tesi doctoral dirigida per Alejandro Mayordomo, tom I, pp. 608 i 626.

¹⁰ El 1915 es crearia una tercera plaça d'inspector, coberta per Federico Ortega Valero. El 1928 eren quatre inspectors: Juan Patiño Rubio, Ángel López-Amo Molinero, Alonso Olagüe Bordás i Miguel Uribe García, i una inspectora, Adelaida García de Castro. En morir aquesta, el 1928, seria substituïda per Mariana Ruiz Vallecillo, i els mateixos inspectors restaran fins als anys 30.

dirigides al conjunt del magisteri d'aquesta època, bé siga les establertes des de les instàncies oficials, bé des de les mateixes organitzacions del magisteri, incloent-hi les dirigides i inspirades des de les Normals.

Ara bé, altres assumptes també preocuparien el magisteri valencià de primeries del segle xx. Temes que formarien part d'amples debats socials, com el de l'ensenyament de la religió a l'escola, que donaria lloc a importants polèmiques que superarien l'àmbit educatiu; el de l'educació de les dones, marcat per avanços com el d'aconseguir el lliure accés a la Universitat (1910) o l'apuntada necessitat d'un ensenyament domèstic pràctic, des d'una perspectiva utilitarista i regeneracionista de la formació de les dones; la millora de les condicions dels edificis escolars, o el plantejament de nous temes metodològics i de continguts que afectarien la pràctica escolar i la de les mateixes Normals.

Tot plegat, configura un ventall de preocupacions i de suggeriments que intentarem analitzar des de la perspectiva de les Normals valencianes, on es desenvolupava la formació inicial del magisteri, i des de l'àmbit de les pràctiques que intentaren aconseguir una autèntica formació permanent, sense oblidar els avanços en els aspectes relacionats amb les infraestructures, obligatorietat de l'ensenyament, creació d'escoles, disminució de la matrícula..., temes que serien objecte de reivindicació permanent al llarg d'aquestes dues dècades.

2.1. Les Escoles Normals i la formació inicial del magisteri

L'Escola Normal Masculina de València havia estat creada al mes d'abril de l'any 1845, després d'un llarg i tortuós procés, on foren nombrosos els entrebancs de caràcter burocràtic i econòmic que, tots plegats, dificultaren la seua fundació.¹¹ La Femenina, per la seua banda, tardaria encara uns anys més, i no seria fins al 1866 quan es faria realitat. Les dues Normals havien tingut una existència sense massa ensurts durant el segle XIX, en el qual no es van destacar ni per desen-

¹¹ L'Escola Normal de València va ser de les darreres a ser creada, el mateix any que altres tan importants com les de Valladolid i Barcelona. Tot el procés de creació de l'Escola Normal valenciana ha estat detalladament relatat per Teodoro Sáez en la seua obra SÁEZ FERNÁNDEZ, Teodoro: *La Escuela Normal de Maestros de Valencia. Monografía histórica (1845-1870)*, 2 vols., EUPEGB, Universitat de València, València, 1989, a la qual remetem les persones interessades. Sobre el naixement de l'Escola Normal Femenina, vegeu PIQUERAS, José A.: *El taller y la escuela. Siglo XXI Editores-Alfons el Magnànim*, Madrid, 1988, pp. 43-49.

volupar una tasca renovadora en l'àmbit pedagògic ni per l'existència de conflictes interns, encara que ressaltava la tasca d'alguns dels seus professors que sí que es comprometeren amb una certa innovació pedagògica, com la duta a terme per Prudencio Solís Miguel, professor d'Àritmètica, Geometria, Dibuix, Física-Química i Història Natural (1859-1897), i la de Baltasar Perales, regent de l'Annexa des de 1861 fins al 1901, coincidents ambdós en la seua preocupació per la renovació escolar, en temes tan bàsics com la gratuïtat i l'obligatorietat de l'Ensenyança Primària o la graduació de les escoles.

Pel que fa a la vida de l'Escola Normal Masculina, durant les dues primeres dècades del segle se succeïren tres directors: Casto Díaz de Rábago (1901-1910), Atanasio Sanz Guijarro¹² (1910 i 1918) i Joaquín Fenollosa Martínez (1918-1923). No podem dir que les seues directrius marcaren períodes diferenciats, ja que el centre, exceptuant notables excepcions, pot qualificar-se de conservador, tant en el terreny ideològic com en el pedagògic, ideologia que aniria consolidant-se i accentuant-se cap als anys vint, pel fet que els professors que anaven incorporant-se responien majoritàriament a aquest tarannà, recordem, per exemple, Galo Recuero García, professor de Pedagogia (1911), Claudio Vázquez, de Geografia (1921), o el regent de l'Annexa, Rafael Guixeres. Mostra del seu conservadorisme són les actituds sexistes que dificultaven la incorporació de professorat femení al seu Claustre, mentre que no qüestionava la presència masculina en la de dones. Recordem l'incident ocorregut l'any 1921 quan no s'acceptà la sol·licitud de Francisca Veres Marín d'accedir a l'ajudantia de música, amb l'argument que "por razón de su sexo, pudieran existir, si no circunstancias legales que a ello se opongan, fundamentos de orden moral que recomendasen su exclusión, habida cuenta de la edad de los alumnos que asisten a las clases de Música".¹³

¹² Quan Atanasio Sanz va prendre possessió com a director estava a punt de jubilar-se, per aquesta raó des de juliol de 1911 fins al 1918 hi haurà tot un seguit de demandes per part de diferents instàncies (director general de Primera Ensenyança, rector), perquè es procedira a la formació de l'expedient oportú en l'Escola, per a esbrinar si gaudia de la necessària aptitud física i intel·lectual per a continuar al capdavant del seu càrrec, malgrat haver complert l'edat de 70 anys. Al juliol de 1918 li comunicaren la jubilació forçosa i el Claustre de professors sol·licita que siga nomenat director honorari. Cal recordar que en l'Escola Normal de Barcelona també s'havien produït problemes per no voler jubilar-se Maties Salleres, director de la Normal, que ja havia complert 77 anys. Vegeu documentació en l'Arxiu de l'Escola Universitària de Magisteri de València, a partir d'ara AEUMV.

¹³ Correspondència, Eixides, 1921, AEUMV.

El centre mantenia una bona relació amb les autoritats municipals i estatals, participava activament en diferents institucions socials (Junta de Protección a la Infancia, Tribunal de Menors, Junta de Colonias...) i, malgrat les deficiències en les seues instal·lacions (estava en la planta baixa, en les antigues cavallerisses de la Casa de la Enseñanza fundada per l'arquebisbe Mayoral, qui donava nom al carrer on estava ubicada, mentre que l'Annexa ocupava un immoble del mateix carrer), aquesta etapa seria molt fructífera en adquisició de material científic i dotació de la biblioteca.

L'alumnat, que augmentava de manera progressiva, conformava, en el curs 1922-1923, una matrícula oficial de 100, distribuïts de la manera següent: en primer 27, en segon 19, en tercer 31 i en quart 33, mentre que en les quatre seccions de la graduada Annexa estaven matriculats 187 xiquets, amb una assistència de 158. La seua formació estava a càrrec de cinc professors numeraris,¹⁴ que augmentarien a sis amb la implantació del pla del 1914,¹⁵ a més de tres professors especials (Música, Dibuix i Francés) i vuit auxiliars, professorat que utilitzava una metodologia molt tradicional, encara que cal recordar, per la seua indubtable aportació a una millor formació del futur professorat valencià, tres excepcions: els professors José Hueso, Jaume Poch i Melquiades Julio Cosín, la coincidència dels quals, encara que durant un espai de temps molt curt (1918-1921), comportaria uns anys excepcionals i realment innovadors en l'àmbit pedagògic de la Normal valenciana. Passem, ara, a detenir-nos en les seues biografies pedagògiques, per tal de rescatar de l'oblit tres dels escassos normalistes renovadors.

¹⁴ En el curs 1912-1913 els professors numeraris eren Atanasio Sanz Guijarro, de Geografia i Història d'Espanya del grau elemental, Història de la Pedagogia, Geografia i Història Universal grau superior; José Hueso Carceller, d'Agricultura, Ciències Físiques i Naturals del grau elemental i superior; Tiburcio Alonso Patín, de Gramàtica Castellana, Llengua Castellana del grau elemental i superior, Joaquín Fenollosa Martínez, d'Aritmètica i Geometria del grau elemental i Aritmètica, Àlgebra i Geometria del grau superior i Galo Recuero García, de Pedagogia primer i segon curs elemental. També exercien la docència un auxiliar numerari, Eugenio Alegre Alegre, un auxiliar provisional, Mario Jorge Lorenzo, un professor de Música, Tomás Aldás Conesa i cinc professors d'institut, AEUMV.

¹⁵ En el curs 1920-1921 eren Tiburcio Alonso Patín, de Gramàtica Castellana, Llengua Castellana del grau elemental i superior; José Hueso Carceller, d'Agricultura, Ciències Físiques i Naturals del grau elemental i superior; Joaquín Fenollosa Martínez, d'Aritmètica, Geometria del grau elemental, i Aritmètica i Àlgebra i Geometria del grau superior; Galo Recuero García, de Pedagogia primer i segon curs elemental; Melquiades Julio Cosín Gómez-Cambronero, d'Història d'Espanya del grau elemental, Història de la Pedagogia, Geografia i Història Universal grau superior, i Jaume Poch i Garí, de Geografia, AEUMV.

De José Hueso Carceller, professor numerari d'Agricultura, Ciències Físiques i Naturals (1904-1923), remarcariem que havia gaudit d'una beca de la Junta para la Ampliación de Estudios el 1911, i seria l'artífex de la compra d'una gran quantitat de material relacionat amb les matèries que impartia, sobretot entre 1910 i 1914, que aniria configurant una magnífica col·lecció de material científic a disposició de l'alumnat, cosa que faria de la Normal valenciana una de les millors dotades en aquest àmbit, i que romandria incrementant-se fins a la desfeta de 1939.¹⁶ Per la seua banda, Jaume Poch i Garí, professor numerari de Geografia (1915-1921), també havia gaudit d'una beca de la Junta para la Ampliación de Estudios que li va permetre recórrer França, Anglaterra i Bèlgica, coneixent de manera directa les experiències organitzatives i metodològiques d'aquests països, en especial Anglaterra. Ell seria l'introduïdor d'una nova manera d'ensenyar la Geografia, mitjançant excursions i actes extraescolars, dels quals seria exemple l'excursió a la devesa de l'Albufera, integrada per alumnes de la Normal i de la Graduada de xiquets.¹⁷ La innovació didàctica seria compartida, en aquest cas en l'assignatura d'Història, per Melquíades Julio Cosín Gómez-Carbonero, professor numerari d'Història (1918-1934), el qual impartia la seua matèria des d'un enfocament renovador, demostrant-ne uns profunds coneixements, alhora que els feia assequibles a l'alumnat. En paraules d'un dels seus alumnes, José Boquet:

Era en aspecto y en corrección todo un caballero. Usaba una hermosa barba y no era demasiado amigo de la memorística. Explicaba las antiguas civilizaciones con gran minuciosidad, pero deteniéndose mucho menos en los detalles bélicos de las numerosas guerras y sublevaciones tan frecuentes en aquellas épocas, que en las posibles causas que habían podido dar motivo a tan sangrientos sucesos. Hombre de ideas muy claras y de explicaciones para nosotros muy inteligibles, daba la impresión de haberse formado en las ideas de la ya por entonces clásica ILE. Indudablemente hombre de izquierdas, no dejaba traslucir estas durante sus horas de enseñante. Era muy estimado en general por la totalidad de sus alumnos.¹⁸

¹⁶ Recordem, per exemple, l'adquisició de models elàstics dels cinc sentits humans, del cervell i d'anatomia vegetal, d'esquelets de mamífers, aus i peïxos; de models reduïts de màquines agrícoles, tubs de raigs X, bobines d'inducció, models de demostració de mecànica, òptica i termologia, així com la col·lecció d'animals marins proporcionada per l'Estació de Biologia de Santander o de la recepció de 27 preparacions microscòpiques amb destinació al Gabinet d'Història Natural del centre, donades per D. Vicente Valls Anglés. Correspondència, Eixides 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, Escola Normal Masculina, AEUMV.

¹⁷ Correspondència, 11 de març de 1921, AEUMV.

¹⁸ *Records de José Boquet*, exemplar mecanografiat. Agraïsc al senyor Boquet que n'haja permès la reproducció.

Tot plegat, la formació del magisteri masculí al llarg d'aquesta etapa es caracteritzaria per una millora en l'adquisició de coneixements culturals, gràcies a les successives reformes dels plans d'estudis, que anirien exigint un nivell més alt, i a l'interés demostrat en l'augment del material destinat a facilitar el seu aprenentatge experimental i actiu, malgrat que continuaven les deficiències en la formació pràctica, tema que seria una constant entre les queixes expressades pels alumnes i el mateix professorat.

Per la seua banda, en l'Escola Normal Femenina els canvis serien més grans. El començament del nou segle ve marcat per la mort, el 1900, de Josefa Agreda i Muñoz, una de les impulsores del centre, que seria rellevada per la xativina Matilde Ridocci García, professora que es mantindria en la direcció fins al 1910. Aquesta etapa coincidirà amb la implantació del Pla Bugallal, que unificava el currículum de les Normals la qual cosa suposaria un dels grans avanços en la dignificació de la professió de mestra, ja que, fins aquest moment, els seus estudis i, en conseqüència, la seua pràctica professional s'havia reduït a la lectura, escriptura, càlcul i labors.¹⁹ Ja el 1910 ocuparia el càrrec de directora Emilia Ranz Aulés, donant començament a una llarguíssima etapa de més de vint anys de durada (1910-1931 i, després del parèntesi republicà, tornaria el 1939) on la ideologia conservadora imposada oficialment aniria convivint amb unes pràctiques professionals cada vegada més innovadores, impulsades per una part important de les membres de la Normal.

El Claustre de la Normal Femenina es caracteritzarà per l'escassa mobilitat del professorat numerari, ja que les professores que shi incorporaven romandran molts anys en la seua destinació. Recordem, per exemple, Josefa i Maria Carbonell (1899-1923 i 1901-1922), Angelina Carnicer (1915-1939, i va tornar el 1943), Dolores Vicent Fenollera o la mateixa Emilia Ranz, que exercirien durant més de vint anys ininterromputs al mateix centre.²⁰ Aquesta permanència dotarà la institució

¹⁹ En el curs 1878-1879 el currículum dels estudis elementals de mestra en la Normal valenciana estava constituït per les matèries següents: Doctrina Cristiana i Història Sagrada, Teoria i Pràctica de la Lectura, Teoria i Pràctica de l'Espectura, Gramàtica Castellana, Aritmètica, Sistemes i Mètodes d'Ensenyament, Nocions de Dibuix aplicat a les labors, Economia Domèstica i Labors, AEUMV.

²⁰ El 1910 Emilia Ranz Aulés, professora numerària de la Secció de Lletres; Matilde Ridocci García, Física, Química i Història Natural; Dolores Vicent Fenollera, Maria Carbonell Sánchez, Pedagogia i la seua Història i Rudiments; Josefa Carbonell Sánchez. El 1920-21, Emilia Ranz Aulés, professora numerària de la Secció de Lletres; Carmen Cervera Torres, Física, Química i Història Natural; Dolores Vicent Fenollera; Maria Carbonell Sánchez, Pedagogia i la seua Història i Rudiments; Josefa Carbonell Sánchez; Àngela Carnicer Pascual, Gramàtica amb exercicis de lectura i Literatura Castellana, AEUMV.

educativa d'una estabilitat en la seua trajectòria, que serà, majoritàriament també, de caràcter conservador, marcada per la fidelitat a la monarquia i al catolicisme, encara que en l'àmbit pedagògic hi ha una innovació més gran gràcies a la intervenció de Maria Carbonell i, uns anys més tard, d'Angelina Carnicer, les quals començaran a obrir un camí de renovació pedagògica, molt vinculat a la ILE, que donarà els seus fruits en l'etapa republicana, configurant una línia de professores renovadores molt influents en un canvi en la formació de les alumnes normalistes, que trobaren en les seues professores models de conducta de dona diferents dels tradicionals.

Però en aquests anys és evident el tarannà conservador de la Normal, que es manifesta en diversos documents. Així, en l'informe que, al gener de 1901, remet la directora al rector de la Universitat, es posa en relleu la importància concedida a la conducta privada, la disciplina i el comportament moral i religiós de les alumnes:

La marcha de la enseñanza es satisfactoria en sus respectivas asignaturas, la conducta tanto general como particular de las alumnas dentro del Establecimiento era irreprochable hasta el presente, ya bajo el punto de vista de la disciplina escolar, como del moral y religioso.

I una altra dada significativa és el conflicte que va mantenir amb el diari blasquista *El Pueblo* sobre el conflictiu tema de l'expulsió d'ordes religiosos del territori espanyol, i que reflecteix molt bé les divergències que es donaven en la societat valenciana del moment, sent un dels escassos documents que fan referència a la participació de les Normals en el debat Església-Estat i educació, que tant de vigor tenia en aquell moment a València.²¹ L'origen del problema sembla que va ser la nota publicada en el diari *El Pueblo* amb data 23 de maig de 1901,²² on s'afirmava que

²¹ Es pot seguir aquest conflicte en les obres de LÁZARO LORENTE, L.M. (1989): *La Escuela Moderna de Valencia*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València.

²² "Ha llegado a nuestros oídos una denuncia que de ser cierta, demuestra el colmo de la poca vergüenza a que llega la gente reaccionaria. Se nos ha dicho que la profesora de la Normal Dª Estefanía Monfort obliga a las alumnas que van a examinarse a firmar antes la exposición para que no sean expulsados los jesuitas, so pena de darles la nota de suspensas. Algunas de las alumnas que tienen ideas liberales parece han protestado de la imposición de dicha maestra y se han negado a firmar. Si el hecho es cierto, y así lo creemos, habrá que considerar responsable a la Directora de la Normal, contra la que romperemos con toda la rudeza que sea menester. A los escandalosísimos abusos que en aquel centro se han registrado y a las inmoralidades y chanchullos que allí se comenten en todas las oposiciones, solo falta que sea convertido en sitio de propaganda obligada con coacciones y amenazas. Si la Directora de la Normal no pone remedio severo e inmediato a lo que denunciamos, hablaremos de otro modo. ¿A la vejez viruelas y después del vicio la beatería loyolesca?" *El Pueblo*, 23 de maig de 1901.

se dirigen durs y graves ataques a la profesora de francés Dª Estefanía Bonfort, a quien se atribuye el hecho de ejercer coacción sobre las alumnas del establecimiento, obligándolas a suscribir un documento dirigido a los poderes públicos en súplica de que no sean expulsadas del territorio español las Ordenes Religiosas y haciéndose extensiva la citada denuncia al Jefe de la escuela, a quien se ataca en más dura forma aún que a la citada profesora Estefanía Bonfort, por considerarla patrocinadora del acto llevado a cabo por esta.

Davant d'aquest atac, la directora de l'establiment, Matilde Ridocci, convoca el professorat, argumentat que ella no tenia coneixement dels fets; per la qual cosa, si s'havien dut a terme, ho havien fet "sigilosamente y faltando de una manera abierta al deber que todo profesor tiene de dar cuenta de sus actos al Jefe del establecimiento en todos los casos en que puedan peligrar la disciplina, el prestigio y el buen nombre del Centro donde aquellos se realizaren." Constatat el descoixement per part del Claustre, aquest decideix que es prenga testimoni a les alumnes i, efectivament, aquestes confirmaren que sí que se'ls havia demanat la seua signatura, no mitjançant coacció, però sí "suplicándosela". Matilde Ridocci²³ expressa aleshores el seu disgust per la manca de disciplina de la profesora, encara que no per la religiositat mostrada per ella, ja que estava orgullosa de dirigir un Claustre "eminentemente cristiano, como cristianas eran y han sido siempre sus ideas y sus creencias", malgrat que considera que en les circumstàncies en què estaven, la Normal hauria de mantenir públicament una exquisida posició de neutralitat al voltant de temes polítics i religiosos.²⁴

Ara bé, les professores de la Normal se'ns mostren preocupades per la renovació pedagògica en major grau que els seus col·legues masculins. Diversos exemples confirmen aquesta afirmació, com la seua

²³ Matilde Ridocci (Xativa, 12/09/1843), profesora de Física, Química i Història Natural en la Normal Femenina de València des de 1899 fins al 19 de juny de 1917, quan es trasllada a la de Castelló, és una dona molt interessant, ja que considerem que gran part del material científic amb què comptava la Normal va ser adquirit mentre ella era directora, i s'identificava amb els pressuposits catòlics, com podem veure en la seua explicació de l'origen del gènere humà, totalment allunyada de les posicions evolucionistes: "La especie humana es una sola, como nos enseña la doctrina de Jesucristo, originándose las diversas razas por los distintos climas que el hombre habita, en cada uno de los cuales se entrega a diferentes trabajos y tiene distinta alimentación, lo cual produce en el hombre modificaciones orgánicas, que se transmiten por herencia. Todos los hombres tienen un mismo origen, pues proceden de Adán y Eva, colocados por Dios en el Paraíso". RIDOCCI, Matilde (1906): "Nociones de Física, Química e Historia Natural, para las escuelas Normales, 2a edició, València, Imprenta de Doménech y Taroncher, p. 158.

²⁴ 31 de maig de 1900. *Llibre d'Actes Escola Normal Femenina*, AEUMV.

opinió en la discussió establerta sobre el sistema d'exàmens, defensant el procediment de l'avaluació contínua,²⁵ el debat sobre els avantatges i inconvenients del diari de classe²⁶ o la redacció d'un interessant conjunt d'observacions a un projecte de bases per a una llei de Primera Ensenyança elaborada per Alcántara García en 1903, entre les quals destaquem les d'ampliar l'obligatorietat de l'educació per a les xiquetes fins als 14 anys, la necessitat d'establir un curs previ de preparació abans de l'ingrés en la carrera, constatant la deficient formació que, en general, tenien les xiquetes en les escoles, i l'ampliació a quatre anys de la carrera de Magisteri:

1ª. Que es conveniente que las niñas asistan a la Escuela hasta la edad de 14 años en vez de hasta los 12 que se expresa en la base 1ª.

2ª No deben suprimirse los exámenes de fin de curso en las Escuelas Normales puesto que sin este estímulo no verifican el trabajo de recopilación que tanta utilidad reporta según se expresa en la base 5ª.

3ª Que el profesorado de Escuela Normal debe ser femenino

4ª Que la edad para ingresar en las Escuelas Normales femeninas debe ser de 15 años como en la actualidad está legislado según se expresa en la base 5ª.

5ª Que en las Escuelas Normales haya un curso preparatorio para la carrera y 4 años para terminarla.²⁷

Al mateix temps, l'Escola Normal Femenina tampoc no descuidava la compra de material destinat a facilitar l'aprenentatge de les diferents matèries, i, encara que lluny de l'esplèndida dotació de material científic que atresorava la Normal Masculina, també comptava amb una bona dotació de mapes i làmines per a l'ensenyament de la Geografia i la Història, una dotació bàsica en Ciències Exactes, Química, Agricultura i Història Natural, una de molt completa destinada a

²⁵ "El nuevo procedimiento de exámenes y grados vigente en la actualidad presenta grandes ventajas sobre el antiguo y garantiza mejor la legalidad de estos actos, el que el Profesor juzgue al alumno por las notas tomadas durante el curso, que por el acto de exámenes, cuyo buen éxito podría ser debido a la suerte o a la casualidad", 6 d'agost de 1902, Llibre d'Actes de la Normal Femenina, AEUMV.

²⁶ "Si era o no conveniente la continuación del diario de clase escrito por las alumnas como ejercicio de redacción, acordándose que continuara dicho ejercicio durante el presente curso y suprimiéndolo para lo sucesivo", febrer de 1904, Llibre d'Actes de la Normal Femenina, AEUMV.

²⁷ Pedro de Alcántara mitjançant un plebiscit es proposava "reunir la opinión de cuantas personas de dentro y fuera del Magisterio quieran contribuir con su voto a hacer las observaciones que crean convenientes", 31 de gener de 1903, Llibre d'Actes de la Normal Femenina, AEUMV.

la Física, destacant un laboratori de fotografia i diapositives estereoscòpiques, una de realment reduïda per al dibuix, un piano i una destacable i completa dotació destinada a l'ensenyament de labors,²⁸ d'acord amb la importància que en aquest moment se li donava a la formació domèstica. Com a curiositat recordem que, en l'inventari de l'any 1910, entre el material destinat a la pedagogia trobem "1 cabeza Phrenologie, 1 escala de optimetria de Suellen y 1 báscula". Tot plegat podem considerar que, amb les seues limitacions, la Normal valenciana era de les millors dotades de l'Estat.

No podem acabar aquesta aproximació a la Normal valenciana sense detenir-nos en les figures de dues pedagogues que marcaren bona part del seu quefer pedagògic, com són les de María Carbonell Sánchez i Angelina Carnicer.

María Carbonell, mestra de Primera Ensenyança amb una àmplia pràctica en diferents escoles de xiquetes, fet que marcarà de manera decisiva la seua tasca docent de formadora de formadors, exercirà com a professora de la Normal des de 1901 fins a 1922, data de la seua jubilació. Ella és, sens dubte, la personalitat valenciana més prolífica en allò que fa referència a producció pedagògica publicada en bona part de les revistes de l'època. Col·laboradora assídua de *La Escuela Moderna* i *El Educador contemporáneo* difon en elles i en les assemblees i congressos on participa la seua preocupació per dos temes: l'educació de les dones i l'higienisme. És per això que la introducció de les matèries que formarien les dones en la seua tasca diferenciada, és a dir, mare i esposa, a través de la creació de les "Ecoles ménagères", serà un del temes que més vegades trobarem entre els destinats a la formació dels mestres i les mestres, així com tot allò que està relacionat amb l'educació física, les colònies, la higiene..., temes que difondrà en la teoria i en la pràctica, ja que formaria part de la Junta de Colònies i altres organismes i associacions relacionats amb la millora de les condicions físiques dels alumnes i, sobretot, de les alumnes. María Carbonell, mestra dins i fora de l'aula, serà una de les personalitats més suggestives de la pedagogia valenciana.

²⁸ La relació completa de material per a labors estava constituïda per: "1 máquina Singer de coser y bordar con todos sus accesorios, 1 maquinilla para dibujar festones, Colecciones de dibujos, Moldes para confeccionar flores, 1 pantógrafo, 1 canastilla a la inglesa, 1 canastilla a la española, 2 libros crochet 3ª serie y Molif 2ª serie, 1 libro Brod Novegimnes, 1 libro guipur Irlanda, 1 almohadón, 1 carpeta, 2 muñecos rubios, 2 muñecos morenos, 2 cabezas modelo mujer, 1 canastillo para la envoltura". Inventari any 1910, AEUMV.

Per la seua banda, Angelina Carnicer serà la primera professora de la Normal valenciana procedent de l'Escuela de Estudios Superiores del Magisterio²⁹ i, per tant, introductora directa de la metodologia i preocupacions pedagògiques de la Institución Libre de Enseñanza amb la qual mantindrà un estret contacte al llarg de la seua vida, participant en totes les institucions docents que aquesta organització crearà a València: la Institución para la Enseñanza de la Mujer, la Escuela Cossío, el Instituto Escuela, així com les Misiones Pedagógicas, de les que serà missionera. Serà professora numerària de Gramàtica amb exercicis de lectura i Literatura castellana, classes que agafaran un relleu especial perquè, com recorda una alumna seua, Genoveva Pons, en les seues memòries:

Angelina Carnicer, pausada, elegante, con fácil y perfecta dicción, enseñándonos a modular, a manejar el idioma, esforzándose en conseguir que nuestra voz no fuese "gris", que según decía, haría perder el interés a quienes nos escuchasen y dificultaría el cumplimiento de nuestra misión.³⁰

A més a més, la professora Carnicer coincidirà amb María Carbonell en la seua preocupació per l'higienisme i l'educació de les dones, formant part de la Junta de Colònies i donant conferències sobre aquests temes recordem, per exemple, les que impartiria, l'any 1917, a l'Ateneo Pedagógico sobre educació de les dones .

Però aquestes propostes renovadores de professors, com José Hueso, Jaume Poch, i Julio Cosín, i de professores, com María Carbonell i Angelina Carnicer, eren minoritàries i confirmaven la seua singularitat en la deficient formació d'un magisteri primari que, dissortadament, no comptaria tampoc amb mitjans suficients per tal de suplir, amb la formació contínua, les deficiències de la inicial. Passem ara a descriure les propostes formatives a les quals podien recórrer els mestres i les mestres valencians per a la seua actualització pedagògica.

²⁹ Tenia els títols de mestra per l'Escola Normal de Terol (1911), i de mestra de Normal per l'Escola Superior de Magisteri de Madrid, on formava part de la 3a promoció de Lletres (1911-1914). S'incorpora a la Normal valenciana el 1915, i hi romandrà fins al 1939, i hi tornarà el 1943, fins a la seua jubilació, el 1963. Per tal d'aprofundir en la seua personalitat pedagògica, podeu consultar la tesina de llicenciatura de Mª Jesús LLINARES: *Temas de pedagogía en María Carbonell*, 1985, dirigida per Alejandro Mayordomo, Departament d'Educació Comparada i Història de l'Educació, Universitat de València.

³⁰ PONS ROTGER, Genoveva (1984): *Tres años de antaño*, edició de l'autora, Bogotà, p. 15.

2.2. La formació permanent del professorat a començament de segle

Malgrat la deficient formació inicial del professorat valencià, deguda en gran part, als condicionants imposats per un pla d'estudis allunyat de les necessitats de la pràctica diària, des de diverses instàncies intentaren compensar-la oferint diverses possibilitats de complementarla mitjançant distintes propostes que entrarien dins del marc d'allò que anomenariem *formació permanent*. Quatre serien les vies més importants ofertes:

- Les memòries tècniques, redactades els cursos 1908 i 1909, en compliment del Reial Decret de 18 de novembre de 1907.
- Les Conferències Pedagògiques.
- L'assistència a congressos, assemblees, cursos.
- Les beques de la Junta de Ampliación de Estudios.

2.2.1. Les memòries tècniques

En compliment dels articles 11 del Reial Decret de 18 de novembre de 1907 i 22 del Reglament de la Junta Central de Primera Ensenyança, aprovat per Reial Ordre de 4 de març de 1908, tots els mestres havien de redactar, de manera obligada, una memòria tècnica sobre un tema a triar entre els proposats per aquesta Junta Central, i que es dividien en tres grups: un per als que regentaven escoles de 2.000 o més pessetes, un segon per als que la seua dotació anual no arribara a 2.000 pessetes ni fóra inferior a 825 i un tercer per als de menys de 825 pessetes. Aquests temes, però, no serien els desenvolupats pels mestres valencians sinó els oferts en un llistat publicat en el *Butlletí Oficial de la Província de València*.³¹ La finalitat d'aquesta obligatorietat era procurar que els mestres, fins i tot els de les poblacions més allunyades, reflexionaren i desenvoluparen un tema d'actualitat pedagògica, en un intent d'actualització pedagògica. La intencionalitat, però, seria desbordada per la picaresca i, de la lectura de les memòries, podem deduir que no foren pocs els mestres que presentaren memòries pràcticament idèntiques, cosa que diu molt poc de l'eficàcia educativa d'aquesta proposta i de l'ètica professional d'alguns membres del magisteri.

³¹ BOPV, 9 de juny de 1908, núm. 187.

A València només es conserven les memòries redactades els anys 1908 i 1909, que es troben dipositades a l'Arxiu de la Diputació Provincial. No sabem, a hores d'ara, si altres anys no es realitzaren o si s'han perdut. Aquestes memòries van ser qualificades per una junta de la qual formaven part, entre altres, Francisco Morote Grau, director de l'Institut General i Tècnic de València; Casto Díaz de Rábago, director de l'Escola Normal Masculina; Matilde Ridocci, directora de la Normal Femenina; Tiburcio Alonso Patin, professor de la Normal Masculina; María Carbonell, professora de la Femenina, i l'inspector de Primera Ensenyança, Juan Patiño Rubio. El fet de ser no aprovades o considerades excel·lents tenia conseqüències de diversa índole per als mestres; és per això que un total de 523 mestres valencians les redactarien el 1908.

És molt significatiu que la majoria dels temes més triats siguin els que també trobarem com a centrals en la resta d'opcions formatives. La detinguda descripció dels nombrosos defectes dels edificis escolars seria un dels temes estrella, igual que les dificultats ocasionades per la irregular assistència de l'alumnat a l'escola i les relacionades amb l'educació d'adults. També preocupava al magisteri valencià la graduació de l'ensenyament i els avantatges i inconvenients de la sessió única, els temes higienistes (excursions, passejos i jocs a l'aire lliure, gimnàstica...) i l'educació moral i religiosa dels seus alumnes. Destacariem també els relacionats amb l'aprenentatge del castellà, desenvolupats principalment per mestres destinats a escoles ubicades en poblacions valencianoparlants, i que es converteixen en un dels escassos testimonis dels quals gaudim per tal d'apropar-nos a l'ensenyament del valencià, encara que siga des de la perspectiva de millorar l'aprenentatge del castellà.

Ara bé, el tema més tractat és el de l'ensenyament a l'escola, de les labors considerades femenines. Majoritàriament, les mestres es decanten per un tema que dominen, encara que caldria destacar les grans diferències que hi ha en el seu tractament: des d'aquelles mestres que literalment en copien d'altres, fins aquelles que desenvolupen interessants teories sobre les labors com a formació professional de les dones. En conjunt, però, són un clar reflex del conservadorisme que impregnava la ideologia del magisteri femení valencià en aquells moments. Fins i tot, aquelles que es decanten per desenvolupar temes relacionats amb l'educació de les dones són absolutament tradicionals, encara que una minoria es mostren molt informades del corrent feminista moderat, defensat per la burgesia, i del qual seria un bon exponent María Carbonell, professora de la Normal i correctora de les memòries.

2.2.2. Conferències Pedagògiques

Un segon model de formació del professorat va ser el de les Conferències Pedagògiques, establertes pel Ministeri de Foment mitjançant la llei de 19 de juliol de 1887 en el seu article 2n, on es feia referència a l'obligació d'organitzar conferències a les vacances amb l'objectiu de formar el magisteri.

La Reial Ordre de 6 de juliol de 1888 aprovà el reglament d'organització, i començaren a realitzar-se a càrrec de les dues Normals, encara que amb escàs resultat a causa de la manca d'assistència i de participació dels mestres, malgrat que els temes plantejats són certament d'actualitat i relacionats amb les preocupacions per la renovació pedagògica que sorgiren en aquests anys, i que pensem que reflecteixen amb molta precisió les inquietuds pedagògiques dels claustres d'ambdues Normals i la seua preocupació per la formació del magisteri en temes on eren conscients de la necessitat de la seua coneixença. Les Normals solien reunir-se al mes d'abril o maig per tal de proposar els temes que haurien de desenvolupar-se per aquells mestres que així ho desitjaren i que ho comunicaven al director de la Normal, mentre que les conferències se celebraven a finals de juliol o d'agost.

Foren al voltant de 40 temes diferents els tractats entre els anys 1901 i 1923, encara que podríem considerar que quatre d'ells, reiterats en diferents ocasions, coincideixen precisament amb els que ja hem ressenyat en tractar de les memòries escolars, i que també es desenvoluparan en nombroses publicacions, conferències, congressos..., és a dir, els de graduació de l'ensenyament, l'higienisme escolar, l'educació femenina i les condicions dels edificis escolars. No és casualitat, per tant, que en els que més es reincideix siguen, en sis ocasions, els relacionats amb l'higienisme, és a dir, excursions, passejos a l'aire lliure, educació física, higiene escolar... i el de la graduació de l'ensenyament,³² seguit, en cinc ocasions, pels que giren al voltant de l'educació de les dones: labors, ensenyaments domèstics (dues vegades), associacions d'alumnes, formació del magisteri femení... i, en tres ocasions, les condicions dels edificis escolars. Si analitzem el perquè d'aquestes preferències veuríem, per exemple, la mà de Maria Carbonell darrere la inclusió de temes relacionats amb els ensenyaments domèstics i l'educació de les dones, tal vegada en aquests moments la seua major ca-

³² El tema de la graduació és el preferit durant la dècada dels anys vint, ja que apareix tractat als anys 1901, 1905, 1910, 1913, 1915, 1916, AEUMV.

bòria; o la de José Martínez³³ i Natividad Domínguez al voltant de les escoles graduades, que, per fi, anaven, a primeries de segle, introduint-se i inaugurant-se a la capital valenciana les primeres que serviren de model per a la resta de poblacions, però això requeria una explicació dels seus avantatges per tal de conscienciar els mestres. Destaquen, així mateix, els temes de didàctica de diferents matèries (Aritmètica, Gramàtica, Llengua castellana, Art.), la incorporació de les noves assignatures de Música i Gimnàstica, els premis i sancions, la Inspecció... o el de la relació de les Normals amb la societat on estaven inserides, del qual és una mostra la proposta de tractar el tema de la guerra, des d'una perspectiva pedagògica, l'any 1918, en ple conflicte mundial. Amb el pas dels anys van introduint-se nous temes més relacionats amb la preparació psicopedagògica del magisteri, justament l'aspecte on les mancances eren més criticades. Vegem, com a exemple, els tres temes proposats per a les conferències pedagògiques de 1923: "1.- Medios prácticos para hacer el examen psicológico-pedagógico en las escuelas de primera enseñanza, 2.- La primera enseñanza superior; 3.- Formación del Magisterio Nacional Femenino en España. Aspiraciones. Defectos que deben corregirse".³⁴

Les conferències, però, dissortadament anaven convertint-se en una formalitat a mesura que avançaven els anys, i no tenim dades sobre la quantitat de mestres assistents, encara que, com a mínim, als anys 1908, 1913 i 1914 van ser adscrites a professors designats per les Normals en no voler desenvolupar-les cap mestre.

Conscients de la impopularitat d'aquest tipus de trobades obligatòries, el 1909, any en què se celebrava l'Exposició de València, se substituïren per una sèrie de conferències pronunciades per l'inspector d'Ensenyança Primària Juan Patiño Rubio, destinades al professorat dels diferents districtes en què es dividia la província de València, i amb una finalitat de clar matís regeneracionista. Començaren el dia 10 d'agost a la capital, tractant el tema *La enseñanza de la historia patria en la escuela primaria*; el dia 15 tindria lloc a Sagunt la que versaria al voltant de *La escuela primaria como factor importantísimo para nuestra regeneración*; el dia 20 es desenvoluparia a Alzira la corresponent a *La educación es la base del progreso*, i el cicle es tancaria el dia 25 amb la pronunciada a Torrent, on es reuniren mestres dels partits de Torrent, València, Sagunt, Sueca, Alzira i Xàtiva, sobre el

³³ *La escuela Moderna*, "Reglamentación de la Escuela graduada", tema 2 de l'Asamblea Pedagógica Regional de Valencia, José Martínez Martí, núm. 141, desembre 1902, pp. 445-453.

³⁴ Correspondència, 1923, AEUMV.

tema *Cajas de Ahorro escolares e influencia que ejercen en los pueblos*.³⁵ Aquesta novetat formativa va ser valorada de manera molt positiva per dos mestres en les seues memòries tècniques,³⁶ en considerar-les “un medio de relaciones directas con la Inspección, un motivo de recibir las ilustraciones de los señores inspectores, de recibir nuevas y provechosas orientaciones los maestros; y los pueblos y autoridades una satisfacción por la deferencia que se les hace con las visitas Conferenciales”.³⁷

2.2.3. Assemblies, congressos, cursos...

Una tercera via per tal d'actualitzar els coneixements del professorat va consistir a fomentar la seua assistència a assemblees, congressos o cursos organitzats per diferents instàncies educatives. S'hi debatien els temes que més preocupaven en aquests moments el professorat, és per això que són un bon índex de quines són les necessitats de formació del professorat i, igual que en les memòries o les conferències que ja hem analitzat, tornarem a trobar, de manera continuada i insistent, els debats al voltant de la necessitat de la reforma dels estudis del magisteri, la graduació de l'ensenyament, les institucions circumescolars, els edificis escolars..., i altres de caràcter més ideològic, com les relacions Església-educació o l'educació de les dones. Recordem, entre les assemblees, la Pedagògica Regional de Enseñanza Primaria, que tindria lloc a València el 1902 (27-31 d'octubre de 1902), i on es tractarien els temes de la construcció d'escoles (Félix Martí Alpera i Ambrosio Cebrián Santos), la graduació de l'ensenyament (José Martínez Martí i José Mª Bruño Masip), la necessitat de modificar les escoles Normals (María Carbonell Sánchez i Francisco Yáñez Tormo, d'Alacant), l'educació física, les cantines escolars (mestres de Cartagena, Enrique Martínez Muñoz, i de València, Francisco Monterde Monzonís), el treball manual en les escoles (Francisco Canós Sanmartín -Castelló- i Patrocinio Mareca -Albacete-); la Segona Assemblea Reformista d'Instrucció Nacional (22-24 de juny) 1909, on serien temes

³⁵ *Las Provincias*, 10, 20, 22 i 29 d'agost de 1909.

³⁶ Memòria realitzada pel mestre de Castellar Raimundo Gutiérrez Álvarez, amb el lema “Informe sobre las conferencias pedagógicas celebradas en la provincia y juicio del autor de la memoria sobre conveniencia de suprimirlas o modificarlas”, 1908, ADPV, E.9.3.15, Caixa 8.

³⁷ Memòria del mestre de Manises Francisco Monera Gil, amb el lema “Medios para aumentar la cultura del Magisterio en ejercicio y mantener viva su vocación”, 1909, ADPV, E.9.3.15, Caixa 14.

centrals els dels continguts de l'Ensenyança Primària, que produiria un fort enfrontament entre el P. Miguel Fenollar, el qual defensava que no pot haver-hi educació si no és amb una base d'ensenyament religiós, i Benigno Ferrer, i Samuel Torner, els quals demanaven la desaparició de l'ensenyament religiós en l'Ensenyaça Primària, i el paper del magisteri, a càrrec de José Martínez, intervenció a la qual farem repetides al·lusions. El 1910, en l'Asamblea General de enseñanza y educación s'adscriuria la Normal Masculina, que estava representada per José Hueso Carceller i Eugenio Alegre y Alegre.

També en el Congrés Nacional de Pedagogia de l'any 1910 (12 al 17 de juliol) continuarien centrant l'atenció dels congressistes els mitjans per tal de millorar les escoles, la dignificació i millora de la formació del magisteri (Natividad Domínguez) i l'ensenyament religiós a les escoles (amb la polèmica intervenció del mestre racionalista Samuel Torner)³⁸ i, per la seua banda, els professors de la Normal Masculina s'adheriren al Congreso Internacional de educación popular, que tindria lloc el 1913.³⁹

Finalment, cal citar diversos cursos que completarien la formació dels mestres, com el cicle de conferències que tingueren lloc a l'Ateneu Científicoliterari de València, de tendència regeneracionista (recorrem el de 1904), i els impartits a l'Ateneu Pedagògic de València, sota la inspiració de l'arquebisbat valencià, el Curs d'estiu de 1918,⁴⁰ on el Dr. Pérez Feliu va exposar la tasca feta per Claparède amb els alumnes discapacitats en l'Institut Rousseau; i Jaume Poch Garí, professor de l'Escola Normal de València, va pronunciar dues conferències sobre els mètodes d'educació emprats a França i a Bèlgica i a Anglaterra; o la Conversa Pedagògica de Castelló de la Ribera que, organitzada per l'Associació de Mestres Nacionals del districte d'Alberic, tindria lloc el 1920 en aquesta població, i consistia en una conferència pronunciada per l'inspector Federico Ortega.

³⁸ VIDAL PERERA, A.: "Congreso Nacional Pedagógico", *La Escuela Moderna*, 229, 1910, p. 678.

³⁹ Atanasio Sanz Guijarro, professor numerari; director, José Hueso Carceller; Tiburcio Alonso Patín, Joaquín Fenollosa Martínez, Galo Recuero García, professors numeraris; Rafael Guixeras Cortina, regent Annexa; Eugenio Alegre Alegre, auxiliar secció; Mario Jorge Lorenzo, auxiliar; Tomás Aldás Conesa professor Música, 16 d'octubre de 1912, AEUMV.

⁴⁰ *El Mercantil Valenciano*, 22-25 de juliol de 1918, *Tribuna del Magisterio*, 58 i 59, 1919.

2.2.4. Les beques de la Junta de Ampliación de Estudios

Quan el 1907 es crea la Junta de Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas un dels seus objectius és ajudar el professorat dels diferents nivells a perfeccionar la seua formació, posant-los en contacte amb les experiències educatives renovadores. Fruit d'aquest desig seran les beques que, des de 1910, anirà atorgant a diferents mestres de tot l'Estat, constituint-se com un dels mitjans privilegiats per a aconseguir una actualització pedagògica, introduint, al mateix temps, la teoria i la pràctica de les escoles noves europees.⁴¹ També els docents valencians gaudiren d'aquestes beques, i la seua estada a l'estranger redundaria en la millora de l'ensenyament a les nostres terres. Anem a recordar aquells que desenvoluparien la seua tasca docent a la província de València, entre els quals trobaríem el professor de la Normal José Hueso Carceller, becat per la JAE al desembre de 1910, i que gaudiria d'una beca a partir de juny de 1911 per tal d'estudiar els gabinets i els museus de Ciències a França, Suïssa, Bèlgica i Itàlia;⁴² a Ricardo Vilar Negre, que seria becat el 1911 per tal d'observar les escoles de França i Bèlgica, "formant grup amb altres nou mestres sota la direcció de Luis Álvarez Santullano";⁴³ a Jaume Poch i Gari, qui es

⁴¹ Altres mestres valencians, encara que no exerciren a València, que van ser becats per la JAE foren Rodolfo Llopis; Félix Martí Alpera; Rodolfo Tomás y Samper; Juan Bautista Llorca Martínez, que havia estat mestre a Bèlgida (1909-1911); Luis Ballester Segura, mestre a Castelló de la Ribera (1933), a Masias de Fabra Lloma (Castelló, 1935), i a Càrcer, on demanarà una excedència per tal de continuar els estudis de Filosofia i Lletres a la Universitat de València, que acabà al març de 1936, i es va presentar, al juny del mateix any, als curssets de selecció de professors encarregats de càtedres d'instituts nacionals d'Ensenyament Secundari, i va guanyar una plaça de l'assignatura de Geografia i Història i de lector d'espanyol al Lyceé de Beziers sur Mer (França) per concurs de mèrits en la Junta de Ampliación de Estudios, però no en va prendre possessió perquè començà la Guerra, i l'inspector Isaac Faro de la Vega. Vegeu LÁZARO LORENTE, Luis Miguel: "Els mestres i la renovació pedagògica al País Valencià 1886-1976", *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, núm. 4, 1999-2000, Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana, pp. 168-169.

⁴² *Gaceta de Madrid*, núm. 352, 18 de desembre de 1910. "Junta para la ampliación de estudios e investigaciones científicas. D. José Hueso, profesor Normal de Valencia. Una beca de cuatro meses desde el primero de enero para estudiar Gabinetes y Museos de Ciencias en Normales y Escuelas en Francia, Suiza, Bélgica, Italia con 400 pesetas mensuales, 700 para viajes y 100 para material."

⁴³ "Aunque no ha quedado nada en el archivo de la Junta, sabemos que recibió una beca en 1911, formando grupo con nueve maestros más, bajo la dirección de Luis Álvarez Santullano. En los Anales de la JAE está publicada su memoria de fin de viaje con el título: "La enseñanza de la lengua nacional en Francia y Bélgica", t. XII, Madrid 1913. De ello se deducen estos pocos datos: recibió una beca en grupo, visitó Francia y Bélgica y estudió problemas de Didáctica de la lengua". Vegeu MARIN ECED, Teresa: *Innovadores de la educación en España*.

desplaçaria, gràcies a una beca rebuda el 1912, a França, Anglaterra i Bèlgica,⁴⁴ on visitaria escoles primàries, secundàries, normals, biblioteques... de manera especial a Anglaterra. Fruit d'aquesta visita serien les conferències que pronunciaria sent professor de la Normal de València. Recordem també Rafael Giner Daroca,⁴⁵ mestre propietari en el grup escolar Cervantes i en la Casa de la Beneficència de València des de 1908 fins al 1933, el qual gaudiria de la beca el 1921 per tal d'estudiar "la organización y funcionamiento de las escuelas graduadas, métodos, procedimientos y formas de enseñanza de las distintas asignaturas del programa escolar", a França, Bèlgica i Suïssa sota la direcció de Sidonio Pintado Arroyo;⁴⁶ i, anys més tard, el 1935, també seria pensionat Manuel Ros Ruiz, mestre i director de l'Escola Graduada Navarro Darás a Carcaixent, beca que li va permetre conèixer els nous corrents i experiències pedagògiques europees que es desenvolupaven a Bèlgica, França, Holanda, Alemanya i Suïssa.

A aquests mestres caldria afegir José Martínez Aguilar, fill de José Martínez Martí, el qual, l'any 1924, va acudir a Brussel·les, on coneixeria Decroly i comprovaria la seua pràctica pedagògica a la Rue de Hermitage, i redactaria després una interessant sèrie d'articles al voltant de la metodologia decroliniana.

Seria aquesta mesura de les beques a l'estranger una de les que més influiria en l'entrada de les teories i pràctiques de les escoles noves a València; gràcies a les quals una minoria entraria en contacte i explicaria als seus companys la innovació pedagògica que tant costava d'entrar en les nostres comarques.

3. ESCOLES I MESTRES: EL MAGISTERI VALENCIÀ (1901-1923)

El magisteri valencià, començat ja el segle XX, continuava manifestant la seua certesa que la tasca docent que exercia era menyspreada socialment, ja que se'ls culpava de l'endarreriment intel·lectual que patia el país, fruit de la seua presumpta ignorància i incompetència profes-

(*Becarios de la Junta para Ampliación de Estudios*), Servicio de Publicaciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 1991, p. 399.

⁴⁴ MARÍN ECED, Teresa: *Innovadores de la educación en España. (Becarios de la Junta para Ampliación de Estudios)*, op. cit., pp. 267 i 277-280.

⁴⁵ Nascut a València el 1873.

⁴⁶ MARÍN ECED, Teresa: *Innovadores de la educación en España. (Becarios de la Junta para Ampliación de Estudios)*, op. cit., pp. 373-374.

sional. Als mestres, malgrat els seus esforços en unes condicions de treball infames, se'ls feia responsables de les elevades taxes d'analfabetisme existent⁴⁷ i, en conseqüència, pensaven que la seua figura no era respectada per la major part de la societat, que, fins i tot, els consideraven uns professionals costosos i, en certa mesura, inútils. Si a això afegim que estaven mal remunerats i en condicions de treball i habitatge molt dolentes, tot plegat provocava que denunciaren amb tristesa, però també amb energia, aquesta situació de desempara social.

Serà, però, el mestre José Martínez Martí qui amb més precisió sintetitzarà les característiques del magisteri d'aquests anys. En la seua intervenció en la II Asambleta de la Enseñanza, organitzada per la Junta Reformista de Instrucción Nacional, al juny de 1909, enfront del desprestigi de què gaudeixen els mestres exposa els quatre eixos de treball per tal d'augmentar-ne el prestigi i millorar-ne la condició: la seua elevació moral, la intel·lectual, la material i l'econòmica.

Respecte a l'elevació moral, considera que és l'única que tan sols depén del mateix mestre: "su celo por la enseñanza, su entusiasmo por su profesión, el cumplimiento abnegado de sus deberes contribuirán a conseguirlo".⁴⁸

Però pel que fa referència a la formació intel·lectual, denuncia l'estat de les Normals, la seua desorganització i el seu ensenyament allunyat de la pràctica:

Fórmanse los maestros en las Escuelas Normales, centros que tuvieron un brillante origen, que vivieron después durante más de 30 años una vida lánguida, con profesorado interino y centros que aún en la actualidad no tienen un carácter concreto y definido, que en estos años últimos han sufrido tantas reorganizaciones como ministros se han sucedido [...] Estos centros, a pesar de los esfuerzos de su digno profesorado, no han podido formar maestros. Culparlos luego por su mala preparación ¿es justo?. No deben ellos de repetir los conocidos versos de "Querredlos cual lo hacéis, o hacedlos cual los queráis".⁴⁹

⁴⁷ El mestre d'Aielo de Malferit, Leonardo Carreres Miñana, en la seua memòria de 1908 es lamenta d'aquesta opinió pública que qualifica els mestres d'ignorants i ineptes, sense tenir en compte les enormes dificultats que han de vèncer dia a dia. Vegeu la seua memòria "Observaciones sobre la asistencia de los niños a la escuela y medios de aumentarla y sostenerla", ADPV, E.9.3.15, Caixa 5.

⁴⁸ *El Pueblo*, 23 de juny de 1909.

⁴⁹ *El Pueblo*, 23 de juny de 1909.

No insistirem en aquest punt, ja tractat amb anterioritat, però sí que ens detindrem en el tercer eix de la seua denúncia: les condicions infrahumanes de les escoles, perquè és una de les característiques determinants de l'exercici del magisteri valencià. Segons José Martínez:

Hay quien objeta que el maestro se forma en la escuela, que la Escuela Normal no da más que teoría. Podrá admitirse esto allí donde la escuela reúna las debidas condiciones; pero en España no. En España es la escuela la que deshace al maestro, porque su saber y su entusiasmo se estrellan ante múltiples obstáculos que no está en su mano evitar. Aún suponiendo que la Escuela Normal formase bien al maestro ¿qué escaso fruto se conseguiría? Los mejores maestros del extranjero, aquellos que admiramos como modelos y que citamos como ejemplo resultarían pésimos dirigiendo nuestras escuelas.

Que quines eren les condicions de les escoles valencianes? De manera resumida podríem dir que deficients els edificis escolars on s'impartien les classes; excessiva la quantitat d'alumnes matriculats; irregular l'assistència, cosa que impossibilita poder seguir una mínima programació; penós l'estat del mobiliari; material docent escàs, antiquat i mal conservat com a conseqüència de la insuficient dotació pressupostària.

Però res de millor que les mateixes paraules dels mestres per a relatar amb fidelitat la calamitosa situació que patien a començament de segle. Juan Bernia Llácer, mestre de Pedralba, l'any 1908 ressaltava l'excessiva matrícula, l'escassa consignació per a material i el deficient edifici escolar, així com els obstacles per a desenvolupar la seua tasca:

En el curso pasado fueron 152 los alumnos inscritos en matrícula y este año ya llevamos más de 100. ¿Puede un solo Maestro realizar, con tanto niño, el menor trabajo pedagógico? ¿Humanamente podemos, no educar ni instruir, por cuanto pretender esto sería exigir una manifiesta utopía, sino cuidar de tanto alumno? [...]

En todos los centros de España donde se da la enseñanza pública, y en especial las Escuelas de primera enseñanza, se carece hasta de lo más indispensable para transmitirla. Porque asignar como material para cada Escuela la sexta parte del sueldo, sin atender en nada a la matrícula, es simplemente una monstruosidad; es tanto como obligarnos con esas migajas a que demos de comer a todos los alumnos confiados a nuestro cuidado. Que esta consignación es poca y por añadidura mal distribuida, lo probaremos. Cuenta nuestra escuela con una matrícula de 152 alumnos, y para material sólo se le asignan ¡124 pesetas anuales! ¿Es moralmente posible que con tan mezquina y ridícula cantidad disfruten del material correspondiente todos los niños?⁵⁰

Per la seua banda, el mestre d'Otos, Jesús Moreno Giménez, en la seua memòria de l'any 1909, amb un estil viu i àgil, no exempt d'un humor una mica negre, ens fa viure les dificultats que dia a dia troba en la seua tasca docent, a causa de les enormes deficiències causades pel fet de compartir en el mateix edifici l'escola i el seu habitatge, situació molt usual al món rural:

Señores: No es pedantería que diga el disertante sabe hallar las dimensiones cuadrada y cúbica, así como determinar la superficie y el volumen correspondiente a cada alumno que se encuentra dentro de tales dimensiones, porque es muy elemental el problema, y porque todo maestro tiene la obligación legal y moral de saber hacerlo aunque el disertante no puede demostrarlo con tanta ciencia y destreza como el resto de sus compañeros; pero ¿quién, sin proporcionarse tantas fotografías como son necesarias a la película de un cinematógrafo, puede determinar en cada día, en cada hora, en cada minuto, cada momento dado, la parte de zaguán, la superficie de cocina, la senda en el pasillo, que corresponde a los niños?

¿Que por qué? Pues porque ninguna de las piezas mencionadas la ocupan solamente los niños: por el zaguán pasan, y tienen necesariamente que pasar, las visitas de amigos ó familia; la lavandera con la ropa, los servicios de agua y compra, el haz o carga de leña, el carbonero con las sarrías y hasta el Santísimo Sacramento si lamentables circunstancias lo aconsejan.

[...] Salvo contadas excepciones, los locales que, destinados a escuelas, ponen las autoridades a disposición de los maestros, no son otra cosa que una cárcel desde donde el niño no piensa más que en la hora de escapar. Y son, además, la antesala del indiferentismo o la truhanería, del fanatismo y la taberna, del manicomio, de la cárcel y del cementerio.⁵¹

Altres obstacles per a l'exercici de la professió són els relacionats amb les competències municipals en matèria d'ensenyament. Al tradicional incompliment de les obligacions que els municipis tenien amb l'ensenyament, s'afegeixen, sobretot en l'àmbit rural, les relacionades amb l'abús d'autoritat i el caciquisme exercit pels càrrecs municipals, concretades en la seua ingerència injustificada en assumptes docents i

⁵⁰ BERNIA LLÁCER, Juan (1908): *Memoria presentada por D. Juan Bernia Llácer, maestro de la escuela pública de Pedralva*, València, Imprenta de J. Vila Serra, 1908.

⁵¹ Memoria técnica del tema 1 del tercer grupo: "Indicación de los principales defectos de la escuela, y medios prácticos de remediarlos o atenuarlos", por Jesús Moreno Jiménez, maestro propietario de la escuela de Otos. Partido judicial de Albaida, 1908, ADPV, E.9.3.15, Caixa 1.

en la manca de consideració envers la tasca del magisteri. La mestra de Sueca, Sinforosa Durá, expressa la seua queixa per aquesta ingerència, fent constar l'atreviment de la ignorància, i reclamant una autonomia del magisteri que els permeta exercir amb dignitat la seua professió:

Hacer independientes a los maestros de las autoridades locales, ya que estas no tienen condiciones, pues es muy vergonzoso y humillante que un patán que toda su vida no hace más que tratar con caballerías, por cuatro hanegadas de arroz y un pedazo de huerta que haya adquirido, sea nombrado Sr. Alcalde y con todo el despotismo que suelen usar los villanos, cuando ocupan puestos de personas distinguidas, dominen al Maestro como a un inferior y subordinado.⁵²

El mateix lament sorgeix de la memòria redactada pel mestre de Benicolet, Agustín Gaspar, qui, a més, afegirà que, com a conseqüència de la ignorància, es veu reduïda al mínim la contribució municipal a les despeses relacionades amb l'ensenyament:

En los pueblos de alguna importancia y en las capitales, el Maestro encuentra apoyo como a tal, y respeto y consideración como a ciudadanos, pues allí hay personas ilustradas que comprenden la importancia de la instrucción.

En las poblaciones pequeñas sucede todo lo contrario, pues a tal punto llega su ignorancia, que consideran como una carga pesada el gasto que les ocasiona la enseñanza, gasto que de buena gana lo suprimirían si de ellos dependiera. Tampoco guardan al Maestro las consideraciones que se merece, porque para ellos es un partícipe de los crecidos tributos que pagan, tanto al Gobierno como al Municipio, y que les hacen llevar una vida lastimosa.⁵³

És en aquest context d'insatisfacció quan el magisteri va rebre amb satisfacció el Decret de Romanones, pel qual passaven a cobrar el seu sou de l'Estat, garantint, com a mínim, la seua subsistència diària. A partir de 1901, els habilitats de cada zona podien ja pagar mensualment els mestres el sou, per altra banda, encara miserable que, malgrat els molts anys de docència, se'ls pagava. Tot i això, el pagament

⁵² Memoria técnica del tema "Medios para aumentar la cultura del Magisterio en ejercicio y mantener viva su vocación", redactada por Sinforosa Durá, maestra de Sueca, 1909, ADPV, E.9.3.15, Caixa 15.

⁵³ Memoria técnica correspondiente al año 1908 escrita por el Maestro propietario de la escuela pública de niños de Benicolet, D. Agustín Gaspar y Polo, sobre el tema 18 "Sucinta relación de las mayores dificultades con que el autor haya tropezado en el ejercicio de su vida profesional", ADPV, E.9.3.15, Caixa 1.

va tardar a regularitzar-se. *El Magisterio Valenciano* a les darreries del mes de març de 1902 recorda que els mestres encara no havien cobrat el mes de gener i, el 1908, bona part dels mestres tenien una dotació anual de 625 pessetes, cosa que suposava un jornal diari que no arribava a les 2 pessetes mentre que les condicions dels habitatges, facilitats pels ajuntaments, eren, en general, molt dolentes.

Les condicions de vida no són, per tant, les més adequades per a exercir una professió no tan sols amb il·lusió sinó de manera mínimament decent, com torna a recordar-nos el mestre José Martínez, qui considera que l'elevació material o econòmica del mestre depèn de la societat i que no se li pot exigir una formació contínua quan no té resoltes les mínimes condicions de vida. "Hay en España miles de maestros y verguenza causa el decirlo cuyo sueldo es 500 pts, pasan de 10.000 los que no perciben más de 1000 pesetas igual que había establecido la ley Moyano en 1857. Con tales sueldos ¿es posible comprar libros, estar suscrito a revistas y mucho menos hacer viajes para estar al corriente del movimiento pedagógico? ¿Qué entusiasmo puede despertar una profesión que no permite satisfacer las más apremiantes necesidades de la vida?"⁵⁴

Enfront d'aquest panorama d'insuficiència d'escoles públiques –recordem que el 1909, a la província de València, amb una població escolar calculada de 110.131, hi havia 565 escoles quan n'hauria de tenir 565, és a dir, un dèficit de 259–, i del seu estat majoritàriament calamitos, es creen centres privats que arriben a ser molt nombrosos i proporcionen una oferta ideològica molt variada, que oscil·laria entre les metodològicament tradicionals de les escoles regentades per religiosos, fins a noves propostes, entre les quals es troben, en l'àmbit confessional catòlic, les manjonianes escoles de l'Ave Maria creades pel pare Fenollera a València, que gaudirien d'ampli ressò entre alguns membres de la Normal valenciana, com Galo Recuero i Claudio Vázquez, que serien els seus grans protectors i propagandistes, i, enfront d'aquestes, l'oferta laica i racionalista, concretada en les escoles laiques promogudes pels cercles republicans i, a partir de 1901, data d'inauguració de l'Escola Moderna de Ferrer Guàrdia a Barcelona, els centres racionalistes que es fundarien a València, Cullera, Xàtiva, Bunyol, Alzira, Pedralba..., que donarien resposta a les demandes d'un sector de la població identificat amb pressupòsits progressistes, des dels més moderats del blasquisme fins als socialistes o anarquistes. Tot plegat, els enfrontaments ideològics i pedagògics tindrien un ample

⁵⁴ *El Pueblo*, 23 de juny de 1909.

ressò social, i les propostes catòliques i racionalistes s'enfrontarien en les tribunes periodístiques, els congressos pedagògics i la pràctica diària, configurant un nou panorama pedagògic, que aniria desenvolupant-se, per vies separades, en les dècades posteriors.

Els mestres també desenvoluparen una intensa vida associacionista, bé siga de caràcter merament professional, entre les quals destaca l'Asociación del Magisterio Nacional de València, o d'altres identificades amb pressupòsits més ideològics, entre les quals trobem al març de 1908 l'Agrupación de Profesores Racionalistas, de la qual era president Samuel Torner de l'Escuela Moderna de València,⁵⁵ o l'Asociación del Magisterio Privado, presidida per José Pérez Martinón (Cantaclaro), les dues partidàries d'una escola racionalista i laica.

Ara bé, cal remarcar que la majoria del magisteri valencià, dins d'aquest marc d'escassos recursos, continuava desenvolupant la seua tasca docent amb minvada motivació.⁵⁶ No pot obviar-se, però, l'existència d'una minoria que conforma un grup de mestres que comencen a preocupar-se per la innovació pedagògica i reivindiquen en diferents fòrums millores en les condicions econòmiques i socials de la seua professió. Es tracta de mestres com José Martínez Martí, Rafael Arizo Aparici, José Quirós García, Eugenio Moreno Díaz, Juan Bernia Llácer, Alejandro Pérez Moyá...,⁵⁷ que desenvoluparen una activa tasca docent, associativa i divulgadora de les idees de l'escola nova, en les primeres dècades del segle, amb un perfil ideològic coincident en la defensa de les idees republicanes, laiques i progressistes. Per la seua banda, d'altres mestres, entre els quals trobaríem Natividad Domínguez, Rafael Giner Daroca, José Sanchis Almiñana i Ricardo Vecina López, comparteixen el tarannà innovador però des d'una perspectiva ideològicament conservadora i catòlica.

⁵⁵ LÁZARO LORENTE, L.M. (1989): *La Escuela Moderna de Valencia*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, p. 193.

⁵⁶ Un índex d'aquesta despreocupació és, per exemple, la quantitat de memòries idèntiques que presentaren a les autoritats docents.

⁵⁷ També serien mestres destacats José Casasola, Samuel Torner o Benigno Ferrer, mestres de les escoles racionalistes. Vegeu LÁZARO LORENTE, Luis Miguel (1989): *Las escuelas racionalistas en el País Valenciano (1906-1931)*, Departament d'Educació Comparada i Història de l'Educació, València, 1992, i, del mateix autor, (1989): *La Escuela Moderna de Valencia*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València.

4. LA FORMACIÓ I LES PRÀCTIQUES DEL MAGISTERI VALENCIÀ ARRAN DE LA DICTADURA PRIMORIVERISTA (1923-1931)

El colp d'Estat del 13 de setembre de 1923 del general Primo de Rivera significaria un canvi en les orientacions polítiques, i per tant pedagògiques, de l'Estat. Una evident atenció als problemes de la infraestructura, concretat en l'augment del nombre d'escoles, la promoció de la construcció d'edificis escolars, amb el primer pla seriós de construccions que es faria al país, i l'impuls donat als estudis de secundària, conformarien alguns dels aspectes positius del règim. Enfront d'aquests, cal enumerar el fort control ideològic, la repressió de les llengües diferents a l'espanyol, les sancions sobre els intel·lectuals o professors acusats de difondre idees antisocials i antipatriòtiques, l'intent d'implantar el text únic en els estudis de secundària..., que configurarien aspectes certament negatius del primoriverisme.

L'educació a València discorreria entre aquests dos paràmetres marcats a nivell estatal: el control per part de l'Administració i els desitjos de renovació impulsada per sectors minoritaris, però importants, del professorat. Paràmetres que marcarien, així mateix, el funcionament de les Normals.

Una mirada superficial sobre les Normals valencianes durant la Dictadura de Primo ens fa suposar una etapa de mera continuïtat respecte a les dècades anteriors, ja que el pla d'estudis, l'espai on transcorrien les pràctiques educatives, bona part del professorat, i inclòs els directors de cadascuna d'elles, no havien variat:⁵⁸ continuava el pla Bergamín, el del 14, ja amb una certa tradició, pel fet de dur nou anys d'implantació i diverses generacions de mestres formades, encara que, com hem apuntat, malgrat la bona base cultural que proporcionava, continuava amb greus mancances en l'aspecte de formació didàctica, deficiència que constataren els nous mestres quan havien de posar-se al capdavant de les seues escoles per primera vegada; romanrien els mateixos directors de la dècada anterior: Joaquín Fenollosa Martínez, que ho era des de 1918, i Emilia Ranz Aulés, que exercia el càrrec des de 1910, amb una severitat i disciplina gairebé militars. Els secretaris eren respectivament Eugenio Alegre Alegre, que seria substituït el 1927 per Claudio Vázquez en la Masculina, i Matilde Castillo

⁵⁸ L'Escola Normal Masculina continuava instal·lada en les aules, cada vegada més insuficients, ubicades en part de la planta baixa de la Casa Enseñanza de la fundació Arquebisbe Mayoral, de la qual l'Ajuntament tenia el títol de patró, i la Normal Femenina en pisos del mateix edifici, amb l'entrada, però, pel carrer de La Sang, AEUMV.

García en la de les mestres. Les úniques novetats van ser les incorporacions, a la Normal Masculina, de Serafín González Ocenda (1929) com a professor de Física, Química, Història Natural i Agricultura, reforçant el tarannà conservador de la Normal Masculina,⁵⁹ mentre que en la Normal Femenina es produeix un important recanvi generacional en incorporar-se les professores de Matemàtiques María Villén⁶⁰ i de Geografia Concepción Tarazaga (1930) les quals, amb Angelina Carnicer i Carmen García de Castro, que ho havia fet el 1922, ocupant la vacant deixada per la jubilació de María Carbonell, configurarien el Claustre més innovador de la història de la Normal valenciana, en contrast amb el de la Masculina, que seria absolutament conservador.

I és ací on voldríem aprofundir en la nostra mirada, perquè la dictadura primoriverista tindria un important suport en l'Escola Normal Masculina, on els lemes de "Pàtria, Monarquia i Família" trobarien un ampli ressò, l'alumnat es formaria dins dels pressupòsits més ortodoxos i tradicionals propugnats per ella. És per això que se succeïren les manifestacions de fervor patriòtic i religios propugnades per tres dels seus professors, Galo Recuero, Claudio Vázquez i Tiburcio Alonso, els quals eren membres destacats d'associacions catòliques i participaven de manera activa en diferents actes públics d'aquest caràcter, com ara la Peregrinación del Magisterio Español a Roma,⁶¹ les conferències propagandístiques de les escoles de l'Ave María valenciana del P. Miguel Fenollera,⁶² o recomanant als seus alumnes que es feren membres de la Congregación del Magisterio Mariano Valentino.⁶³

Des de la perspectiva del patriotisme, trobem que el director i bona part del Claustre assistien a actes com la presa de jurament de fidelitat a les banderes, que tenia lloc en el passeig de l'Albereda,⁶⁴ la re-

⁵⁹ *Gaceta del 14 de julio, nombramiento administrativo. Entradas 1929, AEUMV.*

⁶⁰ María Vicenta Silvestre Villén del Rey s'incorpora al desembre de 1923 per a impartir Matemàtiques. AEUMV.

⁶¹ Assistiren Galo Recuero i Rafel Guixeres, regent de la Normal, 1925, febrer, 30. Correspondència, Entrades, 1925, Escola Normal Masculina, AEUMV.

⁶² Claudio Vázquez, que era president honorari de l'Academia del Magisterio del Centro Escolar y Mercantil de València, va pronunciar una conferència sobre "Manjón: su vida y su obra" amb motiu de la festa en honor i homenatge al P. Manjón que havia organitzat aquesta acadèmia. *Oro de Ley*, núm. 309, 30 d'abril de 1929.

⁶³ Tiburcio Alonso recomanava als seus alumnes que s'associaren a la Congregació Mariana, tal com recorda José Boquet en les seues notes.

⁶⁴ 13 de febrer de 1925. Invitación del capitán General a Director Normal y Comisión profesores. Correspondència, Entrades, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, Escola Normal Masculina, AEUMV.

buda al rei l'any 1927,⁶⁵ i, tots plegats, foren participants de l'enfervorit patriotisme fruit del triomfal viatge del Plus Ultra, participant fins i tot en la manifestació que va tenir lloc a València quan arribaren a Buenos Aires.⁶⁶

Els mateixos pressupòsits patriòtics i religiosos regien la Normal Femenina, encara que amb alguna excepció, precisament la que provocaria el fet repressiu més destacat d'aquest període, consistent en l'obertura, en el curs 1928-1929, per part del Rectorat, d'un expedient de depuració a la professora Dª Carmen García de Castro, amb l'acusació d'activitats antisocials. Aquesta mostra de control exercit sobre el professorat per les autoritats governatives i acadèmiques respon a la Reial Ordre del *Directorio Militar* de 13 d'octubre de 1925, que en el seu preàmbul establí que "los Profesores de la enseñanza pública, por la delicada misión que el Estado les encomienda al entregarles la educación de las nuevas generaciones, deben dar ejemplo paladino de virtudes cívicas dentro y fuera de las aulas y conducir a sus discípulos por la senda del bien y del orden social, tanto en las lecciones que les transmiten y en las doctrinas que les infundan". La bona acollida d'aquesta llei per part del Rectorat de la Universitat es demostra en el fet que tot just quatre dies després d'haver-se promulgat ja s'havia dirigit el rector al director de la Normal per tal de recordar-li el seu obligat compliment: "Llamo la atención de VS acerca del más exacto cumplimiento de la RO 13 de octubre Gaceta 14 relativa a la parte doctrinal de la enseñanza en la Cátedra y en la Escuela, debiendo participarnos por el medio más rápido, cuantas irregularidades observe en el centro de su dirección, sin perjuicio de mi visita personal o delegada".⁶⁷

Però seria en la Normal Femenina on entraria en plena vigència aquesta llei, pel fet de ser acusada la professora García de Castro d'haver obligat les seues alumnes a llegir *Gargantua i Pantagruel*, considerat obscé i immoral, encara que el desenvolupament del procés ens indica que el que realment estava jutjant-se i condemnant-se era la concepció avançada de Dª Carmen sobre l'educació de les dones i, més

⁶⁵ 30 de maig de 1927. Correspondència, Entrades 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, Escola Normal Masculina, AEUMV.

⁶⁶ "1926 febrero 5. Se invita al Director y Claustro a una manifestación cuando los tripulantes del Plus Ultra lleguen a Buenos Aires. El día siguiente a la llegada se declara festivo, de vacación, y el **primer día** hábil se dará una lección de geografía con motivo del acontecimiento". Correspondència, Entrades, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, Escola Normal Masculina, AEUMV.

⁶⁷ 17 d'octubre de 1925. Correspondència, Entrades, 1925, Escola Normal Masculina, AEUMV.

concretament, de les futures mestres. Mentre la dictadura desitjava mantenir-les en una ignorància que les preservava del pecat, ella plantejava la lectura lliure de tota mena de llibres, la creació d'un criteri propi, objectiu que atemptava contra la concepció conservadora del paper social de les dones. Se li imposaria la sanció de suspensió de sou i faena des de 1929 fins al febrer del 1930, quan l'amnistia del govern Berenguer la va restablir al seu lloc de treball. Ara bé, el ressò d'aquesta condemna i posterior amnistia arribaria a amplis sectors de la societat, a través del *Diario de Valencia*, el qual es va fer portaveu dels sectors més reaccionaris de la societat valenciana. És per això que advertia la professora García de Castro del perill de mantenir-se en les seues actituds liberals:

Pero sepa esa profesora que continuamos como centinelas a la puerta de su cátedra y que en manera alguna consentiremos que el hecho se repita, de tal modo que, si así no fuera, no sería la autoridad académica sino el Juzgado de guardia donde no otros, sino nosotros mismos, nos apresuraríamos a presentar la denuncia correspondiente. Conste así [...] y a todos los efectos.⁶⁸

El mateix conservadorisme que en les Normals es trobava en les propostes oficials de formació contínua del professorat. La lenta agonia de l'opció formativa de les Conferències Pedagògiques es confirma en aquests anys, ja que només hem trobat els temes corresponents als anys 1924, 1925 i 1926. Si els analitzem, constatem que condensen a la perfecció les premisses pedagògiques de la dictadura primoriverista, oscil·lant des de les renovadores de preocupació per l'escola activa i l'adaptació de l'escola als alumnes amb problemes ("Lo que el Maestro hace en la escuela no es lo esencial, sino lo que hace hacer a los niños" i "Manera de utilizar en beneficio de los niños anormales los recursos pedagógicos de la actual Escuela primaria") fins a les conservadores de la necessitat de fomentar la disciplina dins les escoles i el sentiment patriòtic ("Disciplina escolar. Valor de la disciplina. Medios preventivos y disciplinarios. Autoridad del maestro" i "El sentimiento nacional. Medios de que dispone la escuela para despertarlo y fortificarlo en las niñas"), tot un programa que explica com en aquesta època floreixen les propostes innovadores dins d'un marc obligatòriament conservador.⁶⁹

⁶⁸ *Diario de Valencia*, 8 de febrer de 1930.

⁶⁹ Temes proposats el 1924: "1.- Lo que el Maestro hace en la escuela no es lo esencial, sino lo que hace hacer a los niños; 2.- Las nuevas escuelas. Las Normales y las escuelas primarias. Las prácticas de enseñanza; 3.- Disciplina escolar. Valor de la disciplina. Medios

També són escassos els congressos, assemblees i cursos celebrats en aquests anys. Destacaríem, entre els primers, el Congrés de Pedagogia de l'any 1924 a València, organitzat per la Federació de Mestres, on intervindria la mestra del grup Cervantes, Natividad Domínguez, que seria nomenada anys després membre de l'Assemblea Nacional. En aquest es continuarien tractant els temes plantejats en les dècades anteriors, i pràcticament pel mateix reduït nombre de mestres implicats en la renovació educativa: l'acció educativa de l'escola (Juan Martínez); l'organització i funcionament de les principals obres complementàries de l'escola (José Martínez Martí); les classes complementàries (adults, dominicals, agrícoles..., José López Almagro); les orientacions modernes en la construcció d'escoles i el material d'ensenyament (Ricardo Vilar Negre); els recursos didàctics, mètodes, procediments i les dificultats que es presenten al mestre per la irregularitat de l'assistència dels alumnes (José Chaza); la figura del mestre (Eleazar).

Cal recordar també l'homenatge en honor de Pestalozzi, que tindria lloc el 22 de febrer de 1927, al Paraninf de la Universitat organitzat per l'Asociación Nacional de Magisterio, on, entre altres, participarien els mestres Luis Serra Marín, Diego Sevilla Andrés, Ricardo Vilar Negre i el professor de la Normal Julio Cosín,⁷⁰ o la constitució del grup de València de la Liga de Educación Nueva, membre de la Liga Internacional de la Educación Nueva, que es reuniria el 10 de març de 1929, i del qual formarien part, entre altres, mestres tan coneguts com Alejandro Pérez Moya, Vicente López López, Natividad Domínguez, Rafael Arizo o Higinio Martínez.⁷¹ El grup faria la proposta de gestionar i organitzar un curset de conferències d'Educación Nueva dedicat als normalistes (1929), tasca de la qual serien encarregats els Srs. Vázquez, Sanchis, Safón, Srta. Deleito i Sr. López,⁷² encara que no tenim, a hores d'ara, constància documental que es duiguera a terme.

preventivos y disciplinarios. Autoridad del maestro". El 1925 foren els següents: "1.- El sentimiento nacional. Medios de que dispone la escuela para despertarlo y fortificarlo en las niñas; 2.- Enseñanza de la Agricultura en la Escuela primaria; 3.- Manera de utilizar en beneficio de los niños anormales los recursos pedagógicos de la actual Escuela primaria". I el 1926 es tractarien els de "1.- Aplicación de los conocimientos de ciencias físico-químicas y naturales a la economía doméstica. Principales preceptos higiénicos referentes a la limpieza de ropa y alimentación; 2.- Museos escolares. Su importancia y medios prácticos para su formación; 3.- orientación profesional en las Escuelas de primera enseñanza". Correspondència, Entrades, 1924, AEUMV.

⁷⁰ *El Mercantil Valenciano*, 22 de febrer de 1927.

⁷¹ *El Pueblo*, 26 d'abril de 1929.

⁷² *Revista de Pedagogía*, abril 1929, núm. 88, p. 192.

Un altre homenatge destacat seria l'ofert a María Carbonell, per la Institución para la Enseñanza de la Mujer,⁷³ el 5 d'abril de 1928, on es llegiren dos treballs de Dª Carmen García de Castro i del rector de l'esmentada institució, senyor Oliver, que estudiaven, la primera la Sra. Carbonell com a pedagoga dins i fora de la seua classe, i el segon el problema del feminisme en els seus aspectes jurídic, social i moral, posant en relleu com el presentava en tota la seua obra María Carbonell.⁷⁴

4.1. Un passeig per les escoles valencianes als anys vint

Tal vegada la política de creació d'escoles i de construccions escolars siga allò més característic de l'etapa primoriverista. Per primera vegada s'inicia un pla seriós de construccions escolars que permetrà, a les comarques valencianes, la inauguració de grups escolars amb condicions higièniques i pedagògiques d'acord amb les premisses higienistes més modernes, com seria el cas dels grups d'escoles graduades de Carlet, Benaguasil, o els d'Ontinyent, Aiello de Malferit, projectats en aquests anys i inaugurats durant l'etapa republicana. Comença, per tant, a posar remei a una de les malalties endèmiques de l'escola valenciana: les deficients infraestructures.

Ara bé, malgrat aquests avanços, continuen les dificultats per a exercir el seu treball per a la majoria de mestres valencians. En una magnífica sèrie de reportatges publicada per *El Mercantil Valenciano* al llarg dels anys 1926 i 1927, el periodista que s'amaga sota la signatura *El Monaguillo de las Salesas* va dibuixant-nos la trista realitat de l'escola valenciana. A través de les seues cròniques tornem a trobar els dèficits tantes vegades esmentats: edificis deficients, carència o mal estat del mobiliari, excés de matrícula, absentisme escolar... La descripció d'aquests problemes es pot exemplificar amb els casos de les escoles d'Alzira, Tavernes de la Valldigna i l'Alcudia de Carlet. Anem per parts, i ens detindrem primer en les escoles d'Alzira:

⁷³ Va presidir l'acte el rector de la Universitat, D. Joaquín Ros, i Dª Josefa Carbonell; la directora de la Normal, Srta. Ranz; el degà de la Facultat de Medicina, D. Juan Bartual; el president de la Diputació, Sr. Carrau; el regidor Valero; el degà de Filosofia i Lletres, D. Pedro Mª López; el president del Tribunal de Menors, Sr. Ribera; el rector de la Institución para la Enseñanza de la Mujer, Sr. Oliver; el director i el vicedirector de l'Instituto Nacional de Segunda Enseñanza, Morote i Castillo; l'inspector metge escolar, Pérez Feliu, i l'artista Constantino Gómez.

⁷⁴ *El Mercantil Valenciano*, 5 d'abril de 1928.

La escuela de D. Emilio Pastor en la calle del Horno de las Rejas es un lugar reducidísimo y sin ventilación. Hablando de sus pésimas condiciones sanitarias, nos dice este digno maestro lo que sigue: "Mire usted, yo venía notando que los niños que acuden a mi escuela, que son unos sesenta, a la hora de estar en clase comenzaban a atontarse y perder el color; alarmado de ello indagué las causas y caí pronto en la cuenta de que a los niños les faltaba oxígeno. Inmediatamente abrí las puertas del patio y de la calle y los chicos empezaron entonces a despertar como pajaritos... Todos los días tengo que hacer lo propio; claro está que los niños en la actual estación padecen frío, pero prefiero esto a que nos asfixiemos todos aquí dentro". A este maestro, condenado a morir de asfixia o de pulmonía le adeuda el Ayuntamiento unas 2.000 pesetas por consignaciones de material.

La de Don Vicente García, en la plaza de S. Juan, causa espanto; podría denominarse "la escuela del reuma", pues a causa de su exceso de humedad, de reuma enferman cuantos maestros a ella vienen. El frío, el hedor penetra de tal modo en los huesos que los niños crujen y el maestro tiene que dar la clase cubierto de pies a cabeza con una manta. Cuantos profesores vienen a este local horripilante enferman sin remedio. Dos de ellos murieron en poco tiempo y no sabemos que se les levantase un monumento como a mártires de la cultura patria.⁷⁵

Continuem el nostre recorregut ara per les escoles de Tavernes de la Vallidigna. Ací, a més de trobar-nos amb una cridanera carència d'escoles, perquè només hi havia una escola nacional de xiquets i una altra de xiquetes per a 250 matriculats, encara que el cens escolar superava els dos mil entre cinc i dotze anys, ressalta el fet que una població famosa per la seua producció de mobiliari escolar tinga les seues escoles amb una dotació absolutament deficient:

una y otra poseen un material deficientísimo y unos bancos rotos, sucios y multipersonales de los excomulgados y mandados retirar por las leyes pedagógicas del actual gobierno, las cuales -repetimos una vez más- debían cumplirse con más obediencia por los Ayuntamientos, que en ese caso contrario deben ser amonestados por el gobernador. Tiene esto último menos explicación aquí que en parte alguna porque precisamente en Tabernes de Vallidigna, y para honra suya, la mejor fábrica española de mesas bancos para escuelas, de inteligente combinación pedagógica, muy recomendados por la higiene, construidos bajo direcciones técnicas y con madera de haya de Austria, que es la más seca y limpia. Los señores

⁷⁵ "Las escuelas de Alcira", *El Mercantil Valenciano*, 10 de febrer de 1926.

Giner y Pellicer, propietarios de esta fábrica, nos han mostrado todas sus naves y maquinarias. Más condolidos aún de otras visitas, salimos de esta. ¡Ay! Gran parte de esta producción práctica y económica se la disputan otras naciones y la emplean. ¡Y nosotros sin reparar en el contraste!⁷⁶

En tercer lloc, recordem els problemes causats per l'excés de matrícula i la consegüent manca de personal docent amb el cas de les escoles de l'Alcudia de Carlet, on, encara que eren relativament acceptables els edificis escolars, es feia impossible impartir classe per la manca de personal docent:

Ambas, de niños una y de chicas la otra, ocupan naves de regulares proporciones en la calle del Pintor Vergara. Material pedagógico existe alguno aunque anticuado (abundante y moderno es el que debiera existir), y los bancos son nuevos y acondicionados. Pero viene el exceso de matrícula (muy arriba del centenar de discípulos en cada escuela) y ya no es posible higiene, porque falta aire, ni enseñanza posible, porque faltan maestros.

No es bastante en una escuela así un auxiliar municipal; el maestro y el auxiliar trabajarán siempre como negreros sin que sus esfuerzos se vean compensados por el resultado que apetecen. Don Ramón Tomás Sánchez, con diez y seis años de ejercicio en Alcudia, y doña Milagros Martín, con más de treinta, realizando ellos solos la labor que según las leyes deben realizar entre diez ¿no son prueba palpable del espíritu de abnegación que tanto ensalza a estas clases del Estado?⁷⁷

Tot plegat, el magisteri valencià continuava patint les tradicionals misèries encara que, a poc a poc, les millores anaven dignificant la seua professió. Però molts eren els problemes que continuaven afectant-los, entre ells destacaríem el del sistema de selecció del professorat, que havia consistit en les clàssiques oposicions, que constaven d'un examen escrit i oral de temes de la carrera, executat davant de tribunals formats per mestres, inspectors i altres membres. Aquest sistema, encara que pedagògicament i humanament es considerava inadequat a les finalitats previstes de selecció dels futurs millors professionals, continuaria inalterable fins a les experiències dels cursets de selecció dels anys 1933, 1935 i 1936 (els mestres cursetistes) i la desaparició de les proves per la implantació del Pla Professional (1931), que compor-

⁷⁶ "Tabernes de Valldigna. La enseñanza nacional", *El Mercantil valenciano*, 8 de maig de 1926, p. 3.

⁷⁷ "Parada en Alcudia. Dos escuelas", *El Mercantil Valenciano*, 16 de juny de 1926.

tava l'accés directe. Tant el sistema en si com la composició dels tribunals era qüestionat per bona part del magisteri, conscient de ser susceptible al tràfic d'influències, raó per la qual demanaven que els tribunals estigueren constituïts "exclusivamente por maestros e inspectores, como garantía eficaz de competencia y rectitud. Nadie como los maestros y los inspectores están interesados en que al magisterio nacional venga personal debidamente seleccionado que lo renueve y dignifique, y por esta razón la Asociación de Maestros de Valencia quiere, ya que la ocasión es propicia, hacer saber a la opinión pública que la justicia de las oposiciones tiene su mayor garantía en los funcionarios del Magisterio Nacional, que acaso podrán equivocarse en sus fallos, pero que son incapaces de venderse."

Fem esment ara d'aquesta reivindicació perquè coincideix amb la denúncia que, l'any 1926, la inspectora Adelaida García de Castro, membre del tribunal d'oposicions a escoles de xiquetes que s'estaven celebrant, havia fet davant del jutjat de guàrdia de ser objecte d'un intent de suborn,⁷⁸ fet que, encara que era del domini públic, poques vegades, com era l'esmentada, eixia a la llum.

No seria, però, aquest l'únic conflicte ocasionat per les tradicionals oposicions en aquests anys, ja que en les de 1928 es produïren una quantitat tan gran de problemes en el transcurs del seu desenvolupament, que fins al 1932 no foren resolts. Aquest incident, unit al decidit propòsit de reformar el sistema d'accés al magisteri manifestat pel ministeri republicà, provocaria el fet que no es tornaren a convocar oposicions fins al franquisme.

La Dictadura va interrompre, però, de soca-rel, altres intents de canvi a les escoles valencianes. La promulgació del decret en contra de l'ús de llengües diferents del castellà dins de les escoles públiques, duria com a conseqüència que l'incipient moviment al voltant de la defensa de l'ensenyament del valencià a les escoles valencianes, que Carles Salvador havia intentat solidificar creant l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, en clar paral·lelisme amb la proposta catalana, va haver d'esperar que passaren les, per ell anomenades, "anyades quarismals" per tal de poder fer-se realitat, parèntesi al qual també es veurien obligades proposades com les enunciades en l'Assemblea de Nostra Parla, que havia tingut lloc l'any 1922 amb la intervenció de personatges destacats del magisteri valencià, com Empar Navarro, Maximilià

⁷⁸ *El Mercantil Valenciano*, 11 de maig de 1926.

Thous Llorenç o el mateix Carles Salvador, on s'havien proposat mesures concretes per l'ensenyament del valencià a les escoles i la formació del magisteri per a poder impartir-lo.⁷⁹

A més a més, l'aplicació de la Llei d'Activitats Antisocials no afectaria només la professora de la Normal Carmen García de Castro. Diversos expedients foren oberts a mestres valencians, com Eugenio Moreno, acusat de no impartir ensenyament religiós en la seua escola, o a la mestra Francisca Sanchis, per activitats antisocials (era naturista). Afortunadament, aquests expedients oberts no arribarien a concretar-se en sancions, però demostren com la política primoriverista frenaria els avanços de les posicions liberals.

Finalitza, doncs, la Dictadura primoriverista amb un balanç agre-dolç de l'escola valenciana: en la part positiva de la balança posaríem la construcció d'edificis escolars, la creació d'unitats escolars, la progressiva graduació de l'ensenyament i els avanços, malgrat els entrebancs oficials, de les propostes minoritàries de l'Escola Nova. En la part negativa hauríem de col·locar la repressió de les idees liberals, el trencament de la dinàmica a penes incitada del valencianisme a l'escola, la posició acomodaticia de la major part del magisteri i la contradicció existent entre unes Escoles Normals molt diferenciades: molt conservadora la Masculina i amb una tendència liberal la Femenina, fins al punt que durant la II República podem afirmar que, fruit de la unió d'ambdues, s'iniciaria l'única etapa progressista de l'Escola Normal, reconeixent els mateixos alumnes la diferència entre l'ensenyament dels professors i el de les professores.

⁷⁹ *El Crit de la Muntanya*, 15 d'agost de 1922.